

Skript 42.3

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Herfst 2020

COLOFON

Skript Historisch Tijdschrift
Jaargang 42 nr. 3, Herfst 2020
ISSN 0165-7518

Skript Historisch Tijdschrift
Postbus 1626
1000 BP Amsterdam
skript-fgw@uva.nl
www.skript-ht.nl

Skript Historisch Tijdschrift verschijnt viermaal per jaar en biedt studenten van verschillende universiteiten de mogelijkheid om hun wetenschappelijke werk aan een breed publiek te presenteren.

Een abonnement op Skript kost 22,50 euro per jaar. U kunt lid worden door het ingevulde machtigingsformulier te mailen naar skript-ht@uva.nl. Ook kunt u een mail sturen naar de redactie, dan krijgt u het machtigingsformulier thuisgestuurd. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij de redactie en bij boekhandel Athenaeum te Amsterdam.

Redactie Rob Bes, Kauthar Bouazzati, Noa Duijsens, Tinka de Haan, Maaïke de Jongh, Aslihan Öztürk, Julius van der Poel, Eva Nicole Pool (hoofdredacteur), Nina Saelmans, Veerle Veerbeek, Sara Verveer.

Redactieraad Dr. N. Bouras, Drs. L. H. van Hasselt, Drs. M. den Hertog, dr. D. W. A. G. van den Heuvel, dr. M.M. Leeman, dr. A. Nobel en dr. J. Oddens.

Eindredactie Latifah Trams

Advertenties Inlichtingen bij de redactie.

Drukwerk Printenbind.nl, Amsterdam.

Prijs € 7,50

Geachte lezer,

Nu de presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten voor de deur staan, het land waar de mensenrechten van minderheden nog altijd in het geding zijn, lijken de historiën over mensenrechten relevanter dan ooit. In deze herfsteditie van Skript leest u onder meer het artikel van de Essayprijswinnaar van 2020. Lauren Geel schrijft in ‘De man achter de schermen’ over Bayard Rustin, een sleutelfiguur in de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging uit de jaren zestig van de twintigste eeuw. Bayard was de belangrijkste adviseur van Martin Luther King, en de organisator van de *March on Washington*. Toch kennen veel mensen Bayard niet. Geel geeft hiervoor drie redenen, waaronder het communistische verleden van Bayard.

Verder bevat deze editie een artikel van Nick Oosterwijk over de Bataafse Mythe, zoals deze wordt verteld door Jan Wagenaar en Jacob van Lennep in respectievelijk de achttiende en negentiende eeuw. Oosterwijk laat zien dat hoewel er door historici altijd werd gedacht dat de Bataafse Mythe in de achttiende eeuw uit de geschiedschrijving verdween, er ook in de negentiende eeuw nog sprake is van een Bataafse Mythe. Ook Caroline Schep heeft geschreven over nationale identiteiten. Hierbij heeft zij gefocust op het indelen van kunstenaars en hun kunstwerken in nationale kaders. In haar artikel ‘Twee Vaderlanden’ bespreekt Schep de dubbele nationaliteit van Barthold Jongkind, die zowel in Nederland als in Frankrijk heeft gewerkt en geleefd.

Redacteurs Nina Saelmans en Tinka de Haan hebben voor het herfstnummer historica Judith Pollmann geïnterviewd. Pollmann is gespecialiseerd in de geschiedenis van de Nederlandse Republiek en is werkzaam als onderzoeker bij onder andere televisieprogramma’s over de Tachtigjarige Oorlog. Gerdien Evertse werd door redacteur Kauthar geïnterviewd over haar promovendusonderzoek. Tijdens haar master werd Evertse gefascineerd door Morisco’s, moslims die verplicht moesten bekeren tot het christendom, en ook haar promotieonderzoek gaat over hen. Emma Verweij schreef voor Skript een opiniestuk over musea ten tijden van corona, en historicus Willem Melching vertelt u in zijn column over de spraakmakende foto van Carl von Ossietzky in het concentratiekamp Papenburg-Esterwegen.

Tot slot kondig ik bij deze mijn afscheid aan als hoofdredacteur. Ik geef het stokje over aan mijn mederedacteur Maaïke de Jongh, die u vanaf heden zal verrassen met de nieuwste historische artikelen en interviews.

Ik wens u veel leesplezier.

Eva Nicole Pool

INHOUDSOPGAVE

06

*Hoe een foto
altijd bij je
blijft*

*Willem
Melching*

08

*Twee vader-
landen*

*Caroline
Schep*

17

*Interview
met Gerdien
Evertse*

*Kauthar
Bouazzati*

21

*Vrijheids-
strijders en
verzoeners*

*Nick
Oosterwijk*

29

*De museale
sector in
coronatijd*

*Emma
Verweij*

32

*De man
achter de
schermen*

Lauren Geel

40

*Interview
met Judith
Pollman*

*Tinka
de Haan
en Nina
Saelmans*

44

Recensies

50

*Tip van de
redactie*

HOE EEN FOTO ALTIJD BIJ JE BLIJFT

Willem Melching

Deze foto is gemaakt in oktober 1935 bij een bezoek van een inspecteur van het Internationale Rode Kruis aan het concentratiekamp Papenburg-Esterwegen.

De persoon links, met het nummer op zijn borst en de ironische glimlach, was Carl von Ossietzky. Hij was hoofdredacteur van het links-liberale weekblad *Die Weltbühne*. Samen met de legendarische Kurt Tucholsky vormde hij de kern van dit politiek-culturele tijdschrift. In een weergaloze - en nog steeds leesbare - stijl fileerden ze alle politici en alle politieke partijen. Ze hielden pleidooien voor de legalisering van abortus, ontdekten de jonge maar veelbelovende Franz Kafka, en maakten gehakt van de mateloos overschatte films van Fritz Lang.

Mijn eerste kennismaking met deze foto was bij het voorbereiden van een literatuurtentamen over de Duitse democratie in de jaren 1918-1933. In één van de boeken stond deze intrigerende foto. Het treurige lot van een groot journalist en politiek commentator was de inspiratiebron voor mijn doctoraalscriptie. Na mijn afstuderen gaf de foto weer een wending aan mijn leven. Ik besloot een proefschrift te schrijven over *Die Weltbühne* én om dat in West-Berlijn te doen. Door deze besluiten raakte ik definitief gegrepen door de Duitse geschiedenis en de Duitse cultuur. Naar aanleiding van deze foto schreef ik een artikel in *Vrij Nederland*. Daarmee had ik de smaak te pakken van het schrijven voor een groter publiek. Op alle belangrijke momenten in mijn vorming als historicus

speelde deze foto dus een grote rol.

Nadat ik had besloten om van *Die Weltbühne* mijn scriptie-onderwerp te maken, kwam ik tot de ontdekking dat er in Nederland geen complete set aanwezig was. Maar gelukkig hielp het toeval een handje. Dankzij destijds een nieuwe techniek verschenen er eind jaren zeventig integrale fotografische herdrukken van belangrijke tijdschriften, waaronder *Die Weltbühne*. Ik spoedde mij naar Athenaeum en voor fl 300,- was ik de trotse eigenaar van 15 dikke delen en één dun deeltje.

Dat ene dunne deeltje was jaargang 1933, tastbaar symbool van de ondergang van de democratie van Weimar. Op 7 maart, toen het laatste nummer van *Die Weltbühne* in de Berlijnse kiosken lag, zat Ossietzky al in de Moabit-gevangenis. In de nacht van de Rijksdagbrand was hij één van de duizenden politieke tegenstanders die door de SA in Schutzhaft werden genomen. Vervolgens zat hij in het beruchte concentratiekamp Papenburg-Esterwegen. Daar in de troosteloze veenkoloniën, vlak over de Nederlandse grens, sloopten de barre omstandigheden en de barbaren van de SA zijn toch al fragiele gezondheid.

Ossietzky werd het boegbeeld van een grote internationale campagne. Doel van de campagne was het binnenhalen van de Nobelprijs voor de Vrede om zo aandacht te vragen voor het lot van de politieke gevangenen in nazi-Duitsland. Helaas kreeg het Noorse comité koudwatervrees en reikte in 1935 geen prijs uit. Vanwege alle internationale aandacht voor Ossietzky werd hij vlak voor de Olympische Spelen van Berlijn uit

Carl von Ossietzky, publicist, als gevangene in het concentratiekamp Papenburg- Esterwegen.
Bron: Bundesarchiv, Bild 183-R70579

het concentratiekamp vrijgelaten en onder bewaking opgenomen in een Berlijns ziekenhuis. Maar de campagnevoerders gaven niet op en in november 1936 kreeg Ossietzky alsnog de Nobelprijs van 1935. Uiteraard kreeg hij geen toestemming om naar Oslo af te reizen. Hij bleef onder bewaking in verschillende Berlijnse ziekenhuizen en overleed op 4 mei 1938.

Na 1945 waren *Die Weltbühne* en Ossietzky onder Duitse historici omstreden. Rechtse historici als Golo Mann zagen de harde kritiek van het blad als een belangrijke oorzaak voor de ondergang van de Republiek. Op links vonden zowel de sociaal-democraten in de Bondsrepubliek als de communisten in de DDR dat de kritiek van *Die Weltbühne* te hard was geweest.

In mijn dissertatie heb ik geprobeerd dit simplistische beeld te corrigeren. *Die Weltbühne*-auteurs waren – volgens mij – geen kritische nihilisten. Ze hamerden voortdurend op de kernwaarde van de democratie: het open debat waarin niets of niemand mocht worden ontzien. Heftig debat, niet om de

democratie te beschadigen, maar om deze juist sterker te maken. Verantwoordelijk voor de ondergang van Weimar waren de gevestigde partijen, zoals het katholieke Zentrum en de SPD, die vanaf 1930 niet meer de verantwoordelijkheid voor het crisisbeleid wilden dragen en natuurlijk de traditionele elites die in 1933 met de NSDAP in zee gingen. Dat waren de echte schuldigen en niet een kettingroker met een schrijfmachine in een klein kantoortje aan de Kantstraße.

Nu, een kleine veertig jaar later, ben ik nog steeds met nieuwe projecten bezig. Ik werk aan een politieke biografie van Karel van het Reve. Net als de Duitse helden uit mijn jeugd een ongeëvenaard stilist en een vlijmscherp essayist en columnist. Karel was in zijn jeugd redacteur van een illegale (!) schoolkrant van het Vossius Gymnasium: De Ventilator. Het was niet zonder enige ontroering dat ik - enkele weken geleden - in het mei-nummer van 1938 een droevig in memoriam las, van ... Carl von Ossietzky. ■

TWEE VADERLANDEN: NATIONALE IDENTITEIT BIJ JOHAN BARTHOLD JONGKIND

Het indelen van kunstenaars en hun kunstwerken in nationale kaders gebeurt al eeuwenlang. Maar is die indeling wel logisch? Dat bevraagt dit artikel aan de hand van de casus van Johan Barthold Jongkind (1819-1891).

Caroline Schep

Omdat natievorming in de negentiende eeuw min of meer gelijk op ging met de professionalisering en verwetenschappelijking van geschiedschrijving, is in de kunstgeschiedenis van begin afaan met nationale kaders gewerkt.¹ Maar ondanks het feit dat de negentiende eeuw de *age of nationalism* was, ervaaarde nog lang niet iedereen een sterke of statische nationale identiteit.² Dat heeft ertoe geleid dat het nu nog onduidelijk kan zijn welke nationale identiteit een kunstenaar toebedeeld kan worden. Daarnaast zijn er tal van kunstenaars die, bijvoorbeeld door hun reizen, niet duidelijk tot een natie behoorden en daarom niet door nationale kunstgeschiedenissen zijn ‘geclaimd’. Dat heeft vaak geleid tot een gebrek aan bekendheid van deze kunstenaars. Johan Barthold Jongkind (zie afbeelding 1) is daar een voorbeeld van. Hoewel hij geboren is in de Achterhoek, heeft hij het grootste deel van zijn leven in Frankrijk gewoond, waar hij carrière maakte met zijn proto-impressionistische schilderijen.³ In de literatuur over hem leeft vaak de vraag: identificeerde hij zich als Fransman of Hollander, of als geen van twee?

De vraag die dit artikel wil beantwoorden is daarom in hoeverre men kan spreken van een nationale identiteit bij (migrerende) kunstenaars, in het bijzonder in het geval van Johan Barthold Jongkind. Hiervoor zal onder meer gebruik gemaakt worden van (auto)biografische documenten, kunsthistorische literatuur en collectie- en tentoonstellingscatalogi. In deze bronnen wordt immers vaak een nationaliteit toebedeeld aan Jongkind of komt zijn nationaliteit tot uiting door andere verbanden die worden gelegd. Het onderzoek pretendeert niet te bepalen welke nationale identiteit Jongkind toebehoorde, aangezien dat afhankelijk is van het perspectief dat men neemt en hoe men dat definieert. Bovendien zijn termen als ‘Nederlands’ verwarrend, omdat destijds enkel over ‘Hollands’ werd gesproken. Franse bronnen schrijven nooit over ‘néerlandais’ maar enkel over ‘hollandais’, waarmee ze extra benadrukken dat het gaat om de Hollandse (schilder)traditie. Dat de Achterhoek niet eens tot Holland behoorde, was waarschijnlijk onbekend bij de Fransen. Over daadwerkelijke identiteit kan dus niet zoveel gezegd worden. Dit onderzoek richt

Afbeelding 1: Gustave Courbet, 'Portret van Jongkind' (1860), gouache op papier, Dallas Museum of Art.
Bron: Wikimedia Commons

zich meer op het leveren van een bijdrage aan twee recente onderzoeksvelden, namelijk dat van de schilder Jongkind zelf en het debat rondom nationale kaders in geschiedschrijving.

Het onderzoeksveld dat zich op Jongkind richt is nog beperkt, ondanks zijn grote bijdrage aan het ontstaan van het impressionisme. Opvallend is bovendien dat vrijwel al deze werken een biografische focus hebben. Het tweede onderzoeksveld, de nationale kaders in geschiedschrijving, is recenter en levendiger, dankzij auteurs als Thomas DaCosta Kaufmann en Joep Leerssen. Op dit vlak is er ook maatschappelijke relevantie: kennis van hoe onze kunstgeschiedenis is gevormd, bevordert kennis van hoe onze nationale identiteit is gevormd. Vanuit die houding kunnen ook presentatiewijzen en catalogi van tentoonstellingen kritisch bekeken worden. In dit debat vormt dit onderzoek een klein stukje in een groter geheel. Theorieën zijn er namelijk wel veel, maar er zijn weinig case studies van kunstenaars. Alleen de studie *The discovery of El Greco* (2016) van Eric Storm lijkt een voorbeeld van een dergelijke studie.⁴ Deze combinatie van onderzoeksvelden draagt dus op actuele en vernieuwende wijze bij aan kennis van Jongkind zelf alsmede aan begrip van onze nationale identiteit en de rol van kunstgeschiedenis daarin.

REIZEN, VRIENDSCHAPPEN EN SCHILDERIJEN: JONGKINDS LEVEN

Om te begrijpen waar de discussie over Jongkinds identiteit vandaan komt, is een overzicht van de migraties van Jongkind nodig. Op 3 juni 1819 werd Johan Barthold Jongkind geboren in het Twentse Lattrop. Hij verhuisde al op jonge leeftijd naar Vlaardingens. Na zijn opleiding aan de Haagse Tekenenacademie werd hij door zijn leermeester gestimuleerd om in 1846 in het atelier van Eugène Isabey in Parijs te gaan werken. Jongkind was nog niet heel ervaren; zijn schilderijstijl veranderde niet geheel, maar hij liet zich ook inspireren

door de smaak van het Franse publiek en paste zijn stijl daarop aan.⁵

Tussen 1848 en 1849 werd hij door een cholera-epidemie en de revolutie uit Parijs gedreven. Aan de kust van Normandië werkte hij samen met andere schilders. Daarna verbleef hij weer een lange tijd in Parijs. Hoewel hij omringd was door Hollanders, sloot hij toch meer vriendschappen met Fransen. Door alle invloeden waaraan hij werd blootgesteld, was dit een zeer vormende periode. Rond deze tijd werd ook het jaargeld dat Jongkind aanvankelijk nog van de Nederlandse koning ontving, stopgezet, wat zijn afnemende betrokkenheid bij Nederland illustreert.⁶

Een opvallende gebeurtenis uit deze tijd was Jongkinds deelname aan de Wereldtentoonstelling in Parijs van 1855. Aangezien Jongkind leerling was van Isabey en omdat zijn schilderijen in deze tijd veel Franse plaatsen afbeeldden, werden zijn werken opgehangen bij de Franse School. De aanwezige Nederlandse kunstenaars waren niet blij met Jongkinds keuze hiervoor. Het lijkt erop dat Jongkind zelf meer verbondenheid voelde met de Franse School. Deze gebeurtenis leidt echter meteen naar de kwestie rondom het indelen in nationale scholen. Op de Wereldtentoonstelling gebeurde dit uit een vorm van competitie; de kunst en uitvindingen van landen werden met elkaar vergeleken. Het geval van Jongkind laat echter zien dat een dergelijke indeling niet per se logisch is. Volgens de eerdergenoemde DaCosta Kaufmann is het gevolg immers ook dat binnen nationale scholen kunst gezien wordt als 'de expressie van een natie'.⁷ Het feit dat Jongkinds onderwerpen niet een expressie van Nederland of 'de' Nederlandse stijl zijn, maakt dat hij eigenlijk niet binnen de Hollandse School past. Maar hoe kan het een expressie zijn van de Franse natie, als hij geen Fransman was? Het categoriseren in nationale scholen kan in deze context dan ook als

problematisch worden beschouwd.

Jongkind raakte echter langzaam in financiële problemen door zijn wilde levensstijl en keerde na zijn moeders overlijden terug naar Nederland, aangemoedigd door zijn Franse vrienden.⁸ Beschouwden zij hem toch nog als Hollander? Of lieten ze hem vluchten voor zijn hoge schulden? Jongkind zelf verwachtte dat het maar een kort bezoek zou zijn, zo blijkt uit zijn brieven.⁹ Eenmaal terug in Holland leerde hij opnieuw haar schoonheid waarderen. Hij schrijft hier herhaaldelijk over en benadrukt in zijn brief van 2 februari 1857 hoe het 'nationale karakter' van Holland in alles, van molens tot bomen, te vinden is (zie afbeelding

van deze Franse vrienden over het matige niveau waarop Jongkind de taal beheerste, wat volop is terug te zien in zijn brieven. Toch verdiende hij respect van mensen als Émile Zola en werd hij de leermeester van Claude Monet. De schoonheid die hij zag in de smerige straatjes van Parijs, leverde hem de bijnaam 'schilder van de Seine' op (zie afbeelding 3).¹⁴

Daarnaast ontmoette Jongkind in deze periode madame Fesser, een welvarende, getrouwde vrouw. Met haar en haar zoon Jules ontwikkelde hij een hechte vriendschap. Zo'n Franse surrogaatfamilie versterkte wellicht zijn verbondenheid met het land. Zij reisden veel samen, onder andere naar Nederland

"HOE KAN HET EEN EXPRESSIE ZIJN VAN DE FRANSE NATIE, ALS HIJ GEEN FRANSMAN WAS?"

2).¹⁰ Desalniettemin werden veel van de schilderijen die hij hier maakte, niet aan Nederlanders, maar aan Fransen verkocht. Tevens bleef hij corresponderen met kunstenaars uit Parijs en maakte geen Nederlandse vrienden.¹¹ Hij schetste zijn situatie in een brief als volgt: 'Ik werk nu, maar ik heb geen vrienden hier.'¹² Volgens hem lag dit gebrek aan aansluiting deels aan de 'Hollandse geest', die de kunsten weinig bevorderde.¹³ Holland was nu eenmaal geen kunstland, zo besloot Jongkind.

Dat zijn contact met Frankrijk hecht bleef, blijkt uit de wijze waarop Jongkind terugkeerde in 1860: kunsthandelaar Martin organiseerde een veiling op 7 april dat jaar om zijn terugreis naar Parijs te bekostigen. Er waren wel drieënnegentig bevriende kunstenaars bereid een werk in te leveren om Jongkind terug te halen. Jongkind hoorde in hun midden. Desalniettemin schrijven veel

in 1866. Daar schilderde Jongkind weer veel Hollandse landschappen, evenals toen hij in 1868 twee maanden opnieuw in Rotterdam en Dordrecht verkeerde. Opvallend is dat hij in die maanden toch ook Parijse zichten schilderde.¹⁵ De liefde voor deze stad bleef aanwezig in zijn werk.

Na 1869 heeft Jongkind Nederland niet meer bezocht. In zijn overlijdensbericht van 1891 werd zijn Franse voornaam 'Jean-Baptiste' gebruikt en stond er geschreven dat 'Jongkind was opgenomen door Frankrijk en behoorde door zijn laatste betrekkingen aan de Dauphiné'.¹⁶ Een verslag van zijn begrafenis beschrijft dat de grafkrans 'de Franse kleuren' had. Of was de auteur vergeten dat dit ook de Nederlandse kleuren zijn? Zelfs tot aan zijn laatste eerbetoon is het onduidelijk of hij als Fransman of als Hollander werd gezien.

Afbeelding 2: Johan Barthold Jongkind, 'Jaagpad bij Overschie' (1865), olieverf op doek, Museo Thyssen-Bornemisza. Bron: Wikimedia Commons

EEN HOLLANDER IN PARIJS OF EEN FRANSMAN GEBOREN IN NEDERLAND: DE HISTORIOGRAFIE

De nationale identiteit die Jongkind zelf en zijn tijdgenoten hem toebedelen, blijkt wisselend. In de literatuur die na zijn dood verscheen, zette deze onduidelijkheid zich voort, te beginnen met Étienne Moreau-Nélatons Jongkind, raconté par lui-même uit 1918. Deze Fransman was wellicht bevooroordeeld, zijnde Jongkinds patroon. Hij stelde dat Jongkind 'bij Frankrijk hoort' vanwege: 'zijn hart en talent'; omdat hij er driekwart van zijn leven woonde; en omdat dat hij er begraven is. Deze claim krijgt haast een nationalistisch karakter als hij schrijft dat Jongkinds stoffelijk overschot 'rust onder de zon van ons land'.¹⁷ Moreau-Nélaton beschouwt hem duidelijk als deel van de Franse kunstgeschiedenis.

Negen jaar later verscheen van

Jongkinds leerling Paul Signac het boek Jongkind: 1819-1891. Signac schrijft met veel bewondering over Jongkind. Ondanks dat Signac hem beschreef als 'un bon Hollandais' met een 'Hollandse ziel' heeft Jongkind volgens hem Frankrijk uitverkoren als zijn 'gekozen vaderland', door er zijn hele leven te wonen, er te sterven, bij de Franse School te komen en aldoor te schrijven over zijn 'belle France'. Jongkinds officiële naamsverandering naar Jean-Baptiste toont hoe 'ons land' hem adopteerde. Signac doet uiteindelijk geen harde uitspraken maar benadrukt Jongkinds eigen wens om tot Frankrijk te behoren.¹⁸

Daarna volgden geen grote publicaties tot het proefschrift van Nederlands kunsthistorica Victorine Hefting verscheen in 1969. Wellicht is dit gebrek aan aandacht te wijten aan het feit dat veel van zijn werken in Frankrijk zich in privécollecties

" HOLLAND WAS NU EENMAAL GEEN KUNSTLAND, ZO BESLOOT JONGKIND."

bevonden en men hem in Nederland nog niet 'ontdekt' had. Opvallend is dat Hefting in het Frans schreef, wat destijds voor academici niet meer gebruikelijk was. Vond ze dat Jongkind nog tot Franse kunstgeschiedenis behoorde, of wilde ze een breder publiek bereiken? Eveneens opvallend is dat ze in een eerder boek expliciet pleit voor Jongkind als Nederlands kunstenaar, terwijl ze in haar proefschrift geen duidelijk standpunt inneemt wat betreft Jongkinds nationale identiteit. Haar latere werk valt terug op het eerste en maakt evenmin gebruik van voetnoten maar lijkt gebaseerd te zijn op het feit dat Hefting ervan bewust is dat ze "s werelds grootste Jongkind-autoriteit" is. Ze protesteert tegen hoe de

Fransen Jongkind 'hebben ingelijfd bij hun eigen cultuur', hebben 'geannexeerd' en zijn werken in het Louvre bij de Franse school hebben gehangen. Dat zijn stijl qua werkwijze zowel Hollandse als Franse invloeden heeft (vochtig geschilderd zoals Hollanders, maar veel doorzichtige lagen zoals Fransen), gebruikt ze om te stellen dat Jongkind juist een 'volbloed Hollander, zo onvervalst als de klank van zijn naam' was. Waarom de Hollandse kant van zijn stijl zwaarder zou wegen, blijft onduidelijk.¹⁹

Verder schreef bijna niemand over Jongkind. In 1970 werd de 'Société des Amis de Johan Barthold Jongkind' opgericht in Parijs om Jongkinds werk te promoten en een Jongkind Museum op te

Afbeelding 3: Johan Barthold Jongkind, 'De kerk van St. Médard op de Rue Mouffetard' (1871), olieverf op doek, Norton Simon Art Foundation.

Bron: Wikimedia Commons

"ZE PROTESTEERT TEGEN HOE DE FRANSEN JONGKIND 'HEBBEN INGELIJFD BIJ HUN EIGEN CULTUUR'."

richten in Frankrijk. Dat het gaat om een Franse stichting waarvan het overgrote deel van de leden Frans is, toont aan hoe Jongkind toen (en nu nog steeds) vooral daar bekend is. Over Nederlandse leden staat niet meer dan 'we begroeten echter een aantal leden die afkomstig zijn uit de geboorteland van Johan Barthold Jongkind'. De Nederlandse taalfout in deze zin is verreweg niet de enige op de website en daarmee typerend voor hoe gericht op Frankrijk de stichting is. In 2005 werd een tweede Franse vereniging opgericht, in het Nederlands 'In de voetstappen van Jongkind in de Dauphiné' genoemd. Het feit dat er tot op heden geen vereniging in Nederland is, laat zien hoe onbekend Jongkind er nog steeds is.

Het gebrek aan Nederlandse aandacht voor Jongkind is wat aan het afnemen sinds de jaren 1990. Zowel in 1991 als in 2003 verschenen biografieën door Jongkind-kenner John Sillevius. Hij zag Jongkind echt als Hollander vanwege de tijd die Jongkind in Holland doorbracht. Daarnaast schrijft hij over een eerste en tweede 'Franse periode' van de schilder. Maar als Jongkind relatief kort in Nederland werkzaam was, en veel van het werk dat hij daar maakte alsnog in Frankrijk belandde, is het dan niet logischer om over twee Hollandse perioden te spreken in plaats van andersom? Sillevius verbindt het Hollandse van Jongkind echter met name aan zijn werken, compositie en beeldthematiek, al onderbouwt hij dit nauwelijks. De catalogus bij de tentoonstelling van het Dordrechts Museum getiteld 'Jongkind & vrienden' (2017-2018), was wederom van

zijn hand. De bijgevoegde Franse inleiding laat echter zien dat de redactie zich er bewust van was dat Jongkind bekend is onder het Franse publiek. Toch maakt Sillevius enkele opmerkingen als: 'Frankrijk was zijn tweede vaderland, maar hij bleef een Hollander in hart en nieren'. Hij stelt echter ook dat hij 'meer een Franse dan een Hollandse schilder' was hoewel 'Nederland nooit ver weg' was.²⁰ Enerzijds is dit een nuance, anderzijds kan het gezien worden als onduidelijkheid: alsof er een onderscheid gemaakt moet worden tussen Jongkind als persoon en als schilder. Zijn persoon en karakter bleven Hollands, terwijl zijn werken en carrière Frans gericht waren. Karakter en persoon zijn echter vrij onmeetbare begrippen. In haar minder wetenschappelijke werken schreef Hefting hier ook veel over. Zij kwam met redenen als: 'Jongkind zou geen Hollander zijn als alle koopmansgevoel hem vreemd was geweest' waarmee ze een aanname deed over welke eigenschappen zouden behoren tot een Hollandse identiteit. Dit soort claims beroepen zich op aannames over Jongkinds persoon. Of karakter hetzelfde is als nationale identiteit, valt te bediscussieren. In plaats van essentialistisch te speculeren over zijn gevoelens en persoonlijkheid, lijkt het erop dat er meer te zeggen valt over Jongkind als kunstenaar en over zijn relaties tot plaatsen en mensen.

Een andere factor die van belang is voor de opname van kunstenaars in een nationale kunstgeschiedenis, is de plaats waar werken zich bevinden, zo benadrukt DaCosta Kaufmann.²¹ Aangezien Jongkind met name voor de Franse markt werkte

en zijn werk in Franse verzamelingen belandde, is het niet onlogisch dat hij eerder in die kunstgeschiedenis op werd genomen dan in de Nederlandse.

Tot slot: de claims op Jongkinds identiteit spelen zich recentelijk ook buiten de museumwereld af. Hoewel er in Nederland geen vereniging is, spant men zich in zijn geboortedorp Lattrop sinds 2015 in voor bekendheid met een informatiemonument, een documentaire en zelfs een Jongkindloop.²² Interviews in het nieuws hierover bevestigen dat Jongkind wordt gebruikt om het dorpje te promoten, hoewel hij er zelf waarschijnlijk nauwelijks herinneringen aan had. Dit benadrukt wederom dat wanneer het kunsthistorisch belang van Jongkind wordt ingezien, hij voor een groep interessant genoeg is om hem en zijn identiteit voor zich te claimen, of dat nu terecht is of niet.

CONCLUSIE

Op basis van de teksten uit Jongkinds tijd en de later verschenen claims op hem in de literatuur, kunnen enkele conclusies worden getrokken. In lijn met DaCosta Kaufmann blijkt allereerst dat het indelen in nationale scholen niet bruikbaar is om kunstenaars zonder vaste woonplaats zoals Jongkind te benaderen. Het lijkt er vooral op dat Jongkind zijn professionele aansluiting bij Frankrijk graag liet volgen door persoonlijke, maar dat hij de Hollander in zichzelf nooit kwijt wist te raken. Professioneel stond dit hem echter niet in de weg. Een voorzichtige conclusie is dat het terecht lijkt om over hem te spreken als Frans kunstenaar die een Nederlandse identiteit in zich droeg, zij het zoveel mogelijk verfranst.

Het voornaamste motief om Jongkind te claimen is het grote belang dat hij heeft gehad voor de negentiende-eeuwse kunst. Vernieuwers worden vaak geclaimd. Een tweede motief kan zijn dat nationalisme invloed heeft op smaak. Vooral de liefdevolle manier waarop

Jongkind Frankrijk afbeeldde maakte hem daar populair, terwijl hij recentelijk in Nederland geliefd is voor de manier waarop hij Holland weergaf.

De wijze waarop Jongkind heen en weer geslingerd is tussen een Franse en een Nederlandse kunstgeschiedenis, toont dat de sterke verdeling van Europa in natiestaten leidt tot een kunstgeschiedschrijving die artistieke uitwisseling negeert. Kunsthistorici en musea zijn grote actoren in dit verhaal. Meer vergelijkbaar onderzoek kan deze conclusies versterken. Dit onderzoek heeft tot slot een interessante ontwikkeling aan het licht gebracht. Hoewel met het grote Europa macroregionalisme aan de orde van de dag is, zijn er nog steeds kunstenaars waar men trots op wil zijn. Het 'hebben' van Rembrandt of Van Gogh lijkt voor minstens zoveel eer en eenheid te zorgen als het winnen van een WK voetbal. Zelfs academici doen hieraan mee. Of studies als deze het starre nationale kader in de toekomst kunnen doen verdampen, moet nog blijken. ■

Caroline Schep (1998) vervolgt op dit moment haar bachelors Kunstgeschiedenis en Geschiedenis met een onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Haar onderzoek richt zich vooral op nationale identiteiten en nationalisme. Dr. Juliette Roding begeleidde de scriptie achter dit artikel.

Noten:

1. T. DaCosta Kaufmann et al., *Circulations in the global history of art* (Burlington 2015), 4.
2. T. DaCosta Kaufmann, *Toward a geography of art* (Chicago 2004) 44-46, 51, 53.
3. J. Sillevius, *Jongkind, een Hollander in Parijs* (Zutphen 1991) 35-36.
4. H.J., Storm, *The discovery of El Greco: the nationalization of culture versus the rise of modern art (1860-1914)* (Chicago 2016).
5. E. Moreau-Nélaton, *Jongkind, raconté par lui-même* (Parijs 1918) 3.
6. Moreau-Nélaton, *Jongkind, raconté par lui-même*, 11-12; John Sillevius, 'Jongkind en zijn vrienden', in: L. van Noortwijk en G. Willems, eds., *Jongkind & vrienden* (Bussum 2017) 21-25.
7. DaCosta Kaufmann, *Toward a geography of art*, 44-45, 53.
8. V. Hefting, *Jongkind d'après sa correspondance* (Utrecht 1968) 18.
9. J.B. Jongkind, brief aan Alfred Lebrun (Utrecht, 4 december 1855).
10. J.B. Jongkind, brieven aan Eugène Smits (Rotterdam, 2 februari en 28 mei 1857).
11. Hefting, *Jongkind d'après sa correspondance*, 13.
12. Moreau-Nélaton, *Jongkind, raconté par lui-même*, 43.
13. J.B. Jongkind, brief aan Eugène Smits (Rotterdam, 8 juli 1856).
14. Sillevius, *Jongkind, een Hollander in Parijs*, 19, 31-32; J. Zwartendijk, *Johan Barthold Jongkind: Eenige Documenten 1852-1865* (Rotterdam 1934).
15. Moreau-Nélaton, *Jongkind, raconté par lui-même*, 96, 122; Sillevius, 'Jongkind en zijn vrienden', 36-37.
16. De Dauphiné was het gebied in Zuid-Frankrijk waar Jongkind samen met madame Fesser de laatste jaren van zijn leven doorbracht. Deze regio kende een hechte gemeenschap waar Jongkind deel van uit maakte. Bron: Moreau-Nélaton, *Jongkind, raconté par lui-même*, 154.
17. Moreau-Nélaton, *Jongkind, raconté par lui-même*, 193-206.
18. P. Signac, *Jongkind: 1819-1891*. Parijs: Crès, 1927, 9, 31, 51, 56, 58.
19. V. Hefting, *J.B. Jongkind: voorloper van het impressionisme* (Amsterdam 1962) 1,9, 75, 82, 98, 167. Signac stelde ook al dat Jongkind de Hollandse en Franse traditie combineerde, maar trok op basis daarvan, anders dan Hefting, geen conclusies over Jongkinds identiteit. Zie: Signac, *Jongkind: 1819-1891*, 49.
20. L. van Noortwijk en G. Willems, eds. *Jongkind & vrienden: Monet, Boudin, Daubigny en anderen* (Bussum 2017).
21. DaCosta Kaufmann, *Circulations in the global history of art*, 108.
22. 'Vive Lattrop Vive Jongkind', RTV Oost, gepubliceerd op 23 mei 2016, geconsulteerd op 12 mei 2019, van: www.rtvooost.nl/nieuws/245092/Vive-Lattrop-Vive-Jongkind; Weierink, A., 'Na monument nu een loop: Lattrop steeds meer dorp van Jongkind', *Tubantia* (29 mei 2018)..

INTERVIEW MET PROMOVENDUS GERDIEN EVERTSE

Kauthar Bouazzati

Evertse voltooide drie bachelors aan de Universiteit van Amsterdam: Muziekwetenschap, Europese Studies en Spaanse Taal en Cultuur. Ze vervolgde haar bachelor met de onderzoeksmaster *Ancient, Medieval and Renaissance Studies* aan de Universiteit van Utrecht en koos voor het traject van de middeleeuwse geschiedenis. Met haar fascinatie voor Spanje richtte zich met name op twee onderwerpen: koninginnen en de Moriscos. Buiten een aantal pioniersonderzoekers zoals Gerard Wiegers zijn Moriscos nog altijd een onderbelicht onderwerp.

(CRYPTO-) MOSLIMS

‘Ik geloof heel erg in gelijkheid. Mensen die buitengesloten worden, daar kan ik slecht tegen,’ antwoordt Gerdien Evertse op de vraag waarom de Moriscos – vroegmoderne moslims die zich verplicht moesten bekeren tot het christendom – haar zo fascineren. Ze legt vervolgens uit dat het buitensluiten van groepen door de geschiedenis heen geen uitzondering is. Onderzoek doen is wat haar betreft een manier om bepaalde minderheden een stem te kunnen geven. Ook al is dat, in dit geval, 400 jaar later. Los van de historiografische bijdrage van haar onderzoek is het onderwerp namelijk ook politiek relevant en actueel. Sinds een aantal jaar zijn extreemrechtse partijen ook in Spanje in opkomst. Het idee dat het land moet terugkeren naar een

Reconquista is door meerdere politici in de mond genomen. Evertse herkent die semantiek.

Ze promoveert nu op de identiteit van de Moriscos in het onderzoeksproject *The Invention of the Refugee in Early Modern Europe*, gefinancierd door het Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Het project is door Geert Janssen, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, binnengehaald en in 2018 van start gegaan met vier onderzoeksthema's: protestantse en katholieke vluchtelingen, de Joodse diaspora, vluchtelingen en de vroegmoderne staat, en tot slot de verplaatsingen van Moriscos. Evertse besteedt daarbij specifiek aandacht aan de ervaringen van Moriscos door hoofdzakelijk negen manuscripten die door henzelf geschreven zijn, te bestuderen. Binnen de huidige historiografie over deze groep bekeerde moslims gaan er namelijk weinig over de identiteit van Moriscos zelf. Evertse stelt dit wel centraal in haar onderzoek. Met haar onderzoek verbreedt ze daarom het onderzoeksveld dat vooral kijkt naar Moriscos als subjecten in een groter narratief van de vroegmoderne vluchteling.

DE MORISCO

Toen Granada in 1492 viel, werd door Isabelle I van Castilië en Ferdinand II van Aragon officieel het nieuwe christelijke tijdperk van Spanje ingeluid. Het zou ook het begin zijn van de decennialange desintegratie van de islamitische cultuur

Gerdien Evertse

op het Iberisch schiereiland. Onderdeel hiervan was de gedwongen bekering van de moslims naar het christendom – de Moriscos. Aan het begin van de zeventiende eeuw werd er officieel een edict uitgevaardigd dat leidde tot de definitieve verbanning van alle Moriscos tussen 1609 en 1614.

Na het edict van 1609 waren er in korte tijd veel moslims die het land moesten verlaten, maar Echter de maatregelen om de moslims te beperken in hun doen en laten, begonnen al veel eerder. Voorbeelden hiervan zijn: het verbod op onder andere traditionele kleding, dansstijlen en de Arabische taal zorgde ervoor dat een groep bekeerlingen een identiteit als crypto-moslims moest ontwikkelen. ‘Ze zaten feitelijk in een niemandsland, want ze waren ‘officieel

geen moslims.’ Het resultaat is een soort ‘christen in een vreemde verpakking’, legt Evertse uit. Ze wil met haar onderzoek laten zien hoe deze Moriscos hun eigen identiteit vormgeven – dat deden ze namelijk actief, en continu.

De term ‘Morisco’ suggereert een eendimensionale groep van bekeerde moslims. Het tegendeel is waar: het was juist een enorm gemêleerd gemeenschap. Voor de verbanning in 1609 waren er moslims die zich vrijwillig bekeerden, moslims die zich verplicht maar wel met volle overtuiging bekeerden, en crypto-moslims die na hun bekering in hun privésfeer nog steeds moslim waren. ‘Morisco is geen neutraal woord,’ licht Evertse toe, ‘het betekent letterlijk ‘kleine moor’ en is in het leven geroepen door de christenen’. Toch zijn er bronnen waarin

“ HET RESULTAAT IS EEN SOORT CHRISTEN IN EEN VREEMDE VERPAKKING. ”

" IDENTITEIT WORDT ACTIEF VORMGEGEVEN, MAAR STAAT TOT OP EEN ZEKER HOOGTE OOK IN VERBAND MET PERCEPTIES VAN BUITENAF."

Moriscos wel degelijk zelf het woord Morisco gebruiken om naar zichzelf te verwijzen. Evertse stipt daarmee een ingewikkelde dynamiek aan: identiteit wordt actief vormgegeven, maar staat tot op zeker hoogte ook in verband met percepties van buitenaf. 'In hoeverre heb je door dat je een ander soort geloof hebt gecreëerd?' vraagt ze zich hardop af.

Er is ook een intercontextuele dimensie in de bronnen terug te zien. Aan de hand van verwijzingen naar de Bijbel en de Koran proberen de Moriscos een beeld te scheppen van hun eigen verhaal. Evertse noemt het voorbeeld van een Morisco die Spanje vergelijkt met Egypte, en koning Filips II met de farao. De focus van de auteur ligt op de kwaadaardigheid van de christenen, maar met de Morisco als slachtoffer wordt er indirect ook een parallel gelegd met de Joden in het Bijbelse verhaal. 'Hoe je de ander weergeeft zegt natuurlijk ook veel over jezelf. In deze bron wordt Spanje duidelijk heel zwart gemaakt, door middel van verwijzingen naar heilige verhalen.'

GEMEENSCHAP EN IDENTITEIT

Wat ook vaak voorkomt is het beeld van een transnationale islamitische natie, met de Ottomaanse sultan als een leider daarvan. In de werkelijkheid liep dat vaak anders. Zo werden de Moriscos in Tunesië als een aparte groep gezien en 'vormden daarmee een aparte administratieve groep'. Ook de Moriscos die naar Istanbul gingen werden in wijken geplaatst waar de niet-moslims, joden en christenen ook woonden.

Tegelijkertijd werden de Moriscos in Istanbul gebruikt om de christenen hun rechten te onttrekken. Kerken werden bijvoorbeeld vervangen door moskeeën, met het argument dat de Moriscos die nodig hadden. Op deze manier werden de Moriscos tot op zekere hoogte ook gebruikt.' Dat de Ottomaanse sultan naar de Moriscos verwees als 'broeders van dezelfde religie' ziet Evertse daarom meer als 'een vorm van opportunisme'. Ze legt uit dat de politieke verhouding tussen Spanje en het Ottomaanse Rijk rondom de Middellandse Zee complex was. Die belangen kunnen niet over het hoofd gezien worden.

Een van de grotere obstakels binnen haar onderzoek blijft het gebrek aan bronnen. Waar er over christelijke vluchtelingen een overvloed aan, onder andere, pamfletten en brieven zijn, geldt dat voor de Moriscogemeenschap niet. Moriscos vluchtten naar allerlei verschillende plekken, waardoor ook het bronmateriaal verspreid is over verschillende lokale archieven, die moeilijk te achterhalen zijn. Maar kun je algemene conclusies trekken uit observaties van manuscripten van negen individuen? Evertse onderschrijft dat dit een heikel punt is. Haar promotieonderzoek is wat dat betreft ook nog volop in ontwikkeling, en dit soort vraagstukken horen daarbij.

KNIR
KONINKLIJK
NEDERLANDS
INSTITUUT
ROME

Het KNIR biedt studenten een veilige en kleinschalige leef- en studieomgeving, die voldoet aan alle Covid-19 richtlijnen.

Cursusaanbod 2020 - 2021

PRACTICUM

Exploring Mountain Society in Ancient Samnium

14 SEPTEMBER - 4 OKTOBER 2020

SEMINAR

Raphael's Antiquity

30 OKTOBER - 9 NOVEMBER 2020

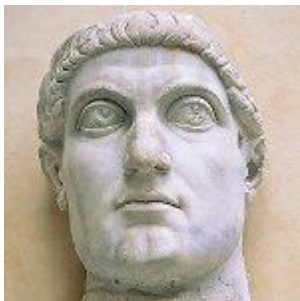
PRACTICUM

Mining Library Treasures

30 NOVEMBER - 7 DECEMBER 2020

WINTER SCHOOL

Roma Caput Mundi

4 - 18 JANUARI 2021

SEMINAR

Early Roman Imperialism in the Making

16 - 25 MAART 2021

SUMMER SCHOOL

Cultures of Science and Art in Rome, 1400-1900

13 - 23 MEI 2021

www.knir.it/nl/cursusaanbod-2020-2021/

VRIJHEIDSSTRIJDERS EN VERZOENERS

Meestal wordt verondersteld dat de Bataafse mythe rond 1800 uit Nederland verdween, na driehonderd jaar een belangrijke politieke en maatschappelijke functie te hebben gekend. Dit artikel toont aan dat dit niet het geval is door te onderzoeken hoe de Bataven gerepresenteerd worden in het werk van negentiende-eeuwer Jacob van Lennep. Zijn werk wordt hiervoor vergeleken met de *Vaderlandsche historie* (1749) van Jan Wagenaar. Van dit boek is het bekend dat het de Bataafse mythe er nog duidelijk in aanwezig is.

Nick Oosterwijk

6 Gedurende drie eeuwen werd de Bataafse mythe in de Nederlanden op allerlei manieren gebruikt als historische legitimatie voor contemporaine politieke en maatschappelijke standpunten. Nadat de Bataafse geschiedenis rond 1500 een populair onderwerp werd, vervulden de Bataven lange tijd de functie van spiegelbeeld voor degenen die zich wilden vereenzelvigen met een idee of eigenschap die zij als waarachtig Hollands of Nederlands beschouwden. Zestiende-eeuwse humanisten, zeventiende-eeuwse opstandelingen tegen de Spanjaarden en achttiende-eeuwse patriotten: allemaal noemden zij zich op een zeker moment (afstammelingen van) Bataven.

In de huidige Nederlandse geschiedbeoefening wordt aangenomen dat deze mythevorming rond 1800 verdween. Dit onderzoek laat door middel van een vergelijking van twee geschiedkundige werken zien dat er ook in de negentiende eeuw sprake was van de Bataafse mythe. Ten eerste komt de *Vaderlandsche historie* (1749) van

historicus Jan Wagenaar aan bod. In dit uit meerdere delen bestaande werk, dat tot ver in de negentiende eeuw als standaardwerk gold, poogde Wagenaar de gehele geschiedenis van de Republiek te vatten. Het eerste deel vangt aan met een uitgebreide geschiedenis van de Bataven. De *Vaderlandsche historie* staat erom bekend politiek gekleurd te zijn en stamt uit een tijd waarin de Bataafse geschiedenis veel werd gebruikt als legitimering. Wat betreft Wagenaar lijkt het idee van mythevorming dus duidelijk te gelden.

Ten tweede wordt *Onze voorouders* (1838) besproken, van de prominente Amsterdamse politicus, romancier en geschiedschrijver Jacob van Lennep. In dit werk vertelt Van Lennep in korte verhalen de geschiedenis van Nederland in een hybride vorm tussen geschiedschrijving en fictie. De eerste twee van deze verhalen, *Alwart* en *Brinio*, gaan over de Bataven. Het zal worden verduidelijkt hoe de Bataven beschreven worden in deze geschiedkundige werken, en deze beschrijvingen zullen worden geduid. Met de vergelijking tussen Wagenaar en Van Lennep

Bron: Rijksmuseum Amsterdam, 'Jan Wagenaar (1709-76), Stadshistoriëschrijver van Amsterdam, Tibout Regters, 1761'.

Portret van Jan Wagenaar uit 1761, door Tibout Regters

wordt gereflecteerd op de ideeën over overeenkomsten en verschillen tussen de geschiedschrijving in de achttiende en negentiende eeuw. Daarnaast laat dit onderzoek zien dat de historische romans van Van Lennep en andere romanciers niet enkel als roman, maar ook als geschiedschrijving onderzocht dienen te worden.

DE BATAVEN IN DE NEDERLANDSE HISTORIOGRAFIE, CIRCA 1500-1840

In 1470 werd de *Germania*, een werk van de Romeinse geschiedschrijver Tacitus uit de eerste eeuw na Christus, voor het eerst

gedrukt. In het werk bespreekt Tacitus de grote verscheidenheid aan Germaanse volkeren die aan de noordgrens van het Romeinse Rijk leefden. Onder deze volkeren bevonden zich ook de Bataven, een tot dan toe onbekende Germaanse stam die op een eiland tussen de Maas en de Waal geleefd zou hebben.¹ De Bataafse geschiedenis werd snel populair onder Nederlandse humanistische geleerden, die zich voornamelijk bogen over de vraag in welk gewest de ware Bataafse nazaten leefden.² Tijdens de Tachtigjarige Oorlog kregen de Bataven een nieuwe betekenis. Waar geleerden aanvankelijk de samenwerking van de Bataven met de

"HET UITGANGSPUNT VAN DE BATAAF LIJKT ALTIJD ZIJN EIGEN VRIJHEID TE ZIJN, EN DAT SPEELT DAN OOK EEN VOORNAME ROL IN DE BATAAFSE REGERINGSVORM."

Romeinen benadrukten, ging de aandacht, dankzij de snel gemaakte vergelijking met de Spanjaarden, rond 1600 juist uit naar de Bataafse onafhankelijkheidsstrijd tegen de Romeinen.³ Blijkbaar vormde de geschiedschrijving over de Bataven zich naar de contemporaine omstandigheden.

Dit is ook zichtbaar in de historiografie van de achttiende eeuw. Waar de humanisten zich voornamelijk bezighielden met de vraag waar de Bataven precies geleefd hadden, bogen historici zich nu over de vraag welke politieke groep zich Bataaf mocht noemen. E.O.G. Haitsma Mulier maakt duidelijk dat het begrip 'vaderland', dat regelmatig met de Bataven in verband werd gebracht, in de eerste helft van de achttiende eeuw steeds vaker betrekking had op de gehele Republiek, in plaats van op een bepaald gewest.⁴ Ook voor Wagenaar speelt het begrip een belangrijke rol. Volgens P.G.M. Blaas duidt 'vaderland' in het werk van Wagenaar op een 'politieke geestesgesteldheid', en het adjectief 'vaderlandsch' verwees naar de politieke republikeinse houding van waaruit Wagenaar zijn *Vaderlandsche historie* schreef.⁵

Nadat de obsessie met het Bataafse verleden culmineerde in de strijd tussen de prinsgezinden en de patriotten in het derde kwart van de achttiende eeuw, nam de emotionele kracht van de Bataafse mythe snel af na 1795, wat volgens Haitsma Mulier te wijten was aan de grote economische achteruitgang en de continue bemoeienis van de Franse overheersers in die tijd. De Bataven waren nog wel onderwerp van literatuur en

kunst, maar aan 'de mythevorming op politiek en historisch terrein was een einde gekomen. Het "echte" onderzoek kwam nu op gang.'⁶ Auke van der Woud sluit zich hierbij aan: 'Er ontbrak [na 1800] een klimaat waarin het steeds zo politiek gekleurde Batavenconcept verder kon gedijen', getuige onder meer de vorming van een monarchale eenheidsstaat.⁷

Op het eerste oog lijkt dit een afdoende verklaring voor de afwezigheid van de Bataafse mythe in de hedendaagse literatuur over de negentiende eeuw. Recent onderzoek van Jeroen van Zanten plaatst echter kanttekeningen bij het beeld van eenheid en verzoening in het jonge Koninkrijk der Nederlanden. Volgens Van Zanten bestonden er wel degelijk politieke tegenstellingen en oppositie. De depolitisering vanaf 1813 leidde tot andere vormen, stijlen en kwesties binnen de politiek. Men stelde zich voornamelijk de vraag 'hoe politiek er gegeven de omstandigheden het beste uit kón zien, en niet hoe zij eruit moest zien'.⁸ Het gold als goed vaderlands om geen discussie aan te gaan en om wantoestanden en tegenstellingen niet te benadrukken. Daarnaast betekende de burgerlijke deugd van het leven in kleine kring een tempering van de publieke sfeer.⁹ Ook na 1813 was er dus duidelijk sprake van een bepaalde gewenste politieke cultuur en houding van de burgerij.

NEGENTIENDE-EEUWSE GESCHIEDSCHRIJVING TUSSEN FEIT EN FICTIE

Volgens Neerlandica Beyke Maas schaart Jacob van Lennep zich gedeeltelijk in de

hierboven genoemde verzoeningstraditie. Van Lenneps werk wordt gekenmerkt door zowel verzoening als levendige overtuiging, en er zijn wel degelijk impliciete politieke boodschappen in verwerkt.¹⁰ Zoals besproken worden de korte verhalen uit Van Lenneps *Onze voorouders* in dit onderzoek beschouwd

nadruk op eendracht.¹² Historici legden hierbij nog altijd veel nadruk op historische parallellen. De geschiedbeoefening diende nuttig te zijn; het verleden maatschappelijk dienstbaar. Net als in de vroegmoderne tijd was de geschiedenis in de negentiende eeuw een leermeesteres, aldus Huistra, wat van de historicus een zedenmeester

"VAN LENNEP LIJKT EENDRACHT ALS VOORBEELD VOOR ZIJN LANDGENOTEN TE WILLEN STELLEN, EN GEBRUIKT DE BATAAFSE GESCHIEDENIS OM DIT TE BEWERKSTELLEN."

als geschiedschrijving, hoewel het fictieve verhalen zijn. Neerlandica Joke van der Wiel maakt duidelijk dat er voor de historische roman in Nederland in de jaren dertig en veertig van de negentiende eeuw een complementaire rol naast de geschiedschrijving was weggelegd. De romanschrijver kon de zeden en gewoonten van een bepaalde tijd concretiseren en uitlichten, een rol die de verzakelijkende geschiedschrijving, die zichzelf meer als wetenschap ging profileren, in steeds mindere mate wist te vervullen. Een goede auteur, zo stelt Van der Wiel, trof de 'geest des tijds': 'niet alleen door de juistheid van zijn informatie en door de vertrouwenwekkende geleerdheid die ervan afstraalt, maar ook door rijkdom van aankleding, uitgekiende dosering en schikking van gegevens, door "gloed" van beschrijving en finesse van detaillering.'¹¹

De negentiende-eeuwse geschiedbeoefening werd, net als die in de eeuw ervoor, gekenmerkt door een constante onderlinge beïnvloeding tussen de contemporaine politieke verhoudingen en de historische representaties en argumenten, zo betoogt Pieter Huistra. In de negentiende eeuw draaide deze wisselwerking voornamelijk om de grote

bij uitstek maakte.¹³ De concludering van Haitsma Mulier over het einde van de Bataafse mythetvorming en de aanvang van 'echt' onderzoek lijkt moeilijk te rijmen met Huistra's bevindingen. Uit de hierna volgende vergelijking zal blijken in hoeverre deze bevindingen te herkennen zijn in het werk van Wagenaar en Van Lennep.

WAGENAAR EN DE VADERLANDSCHE HISTORIE

Amsterdammer Jan Wagenaar gold als geëngageerd politiek pamflettist en pleitte nadrukkelijk voor een sterk beperkte rol voor de stadhouder.¹⁴ Hierom luidde de kritiek op Wagenaar vaak dat hij partijdig was en geen neutrale vertelling bood, in tegenstelling tot wat hij in de inleiding van de *Vaderlandsche historie* beweert. Desondanks wordt ook duidelijk dat Wagenaar niet dacht een objectieve geschiedenis te vertellen die feitelijk geheel correct is. Hij zegt: 'Wy gissen ook somtyds, en hoe kan men dit, vooral in 't verhaalen van oude Geschiedenissen, geheellyk myden?'¹⁵

Wagenaar lijkt zeer geïnteresseerd te zijn geweest in de Bataafse regeringsvorm: hij besteedt er

veel aandacht aan, en het is evident dat het beeld van de geschiedenis is beïnvloed door Wagenaars contemporaine opvattingen. De Bataven waren volgens Wagenaar niet gewend onder een almachtige koning te leven en zijn altijd 'jookerig [jeukerig] naar Vryheid' geweest.¹⁶ Dit zou blijken uit het feit dat de opperste macht bij de volksvergadering lag, de plek waarop ook koningen, legerleiders en rechters werden gekozen. De koningen regeerden enkel over het volk 'zo ver als de Germaanen zig lieten regeeren.'¹⁷ Mocht een koning te veel macht uitoefenen dan was het snel met hem gedaan: het volk had net zoveel macht over de koning als andersom. Hier schemeren Wagenaars gewenste opvattingen over de achttiende-eeuwse Republiek duidelijk door. Hij verbindt de

Bataafse vrijheid met een regeringsvorm die de macht van de koning sterk inperkt; in de gekozen koning valt een kritiek op de recentelijk aangestelde stadhouder Willem IV te ontwaren, een voor het eerst erfelijke positie.¹⁸

Precies deze Bataafse vrijheid kwam in het geding met de komst van de Romeinen. Nadat de Romeinen de grenzen van het Bataafse eiland bereikten, wisten de Bataven dankzij een verstandige politiek aanvankelijk lange tijd hun vrijheid te bewaren. Na meer dan een eeuw was de situatie echter sterk veranderd. De Bataven werden 'nu niet langer als Bondgenooten, gelyk eertyds; maar als Slaaven gehandeld. Zelden kwamen de Stedehouders om kennis te neemen van de roof- en bloedgierigheid der Oversten

Wikimedia Commons

Portret van Jacob van Lennep uit 1838, door Jan Adam Kruseman.

"DE BATAAFSE GESCHIEDENIS WORDT ZOWEL DOOR WAGENAAR ALS DOOR VAN LENNEP AANGEGREPEN OM KRITIEK TE UITEN OVER DE CONTEMPORAINE POLITIEKE EN MAATSCHAPPELIJKE SITUATIE."

en Honderdmannen, aan welken men hen overleverde.¹⁹ Deze inperking van de vrijheid leidde volgens Wagenaar tot de Bataafse opstand, onder leiding van Julius Civilis.

Het moge dus duidelijk zijn dat 'vrijheid' het belangrijkste terugkerende thema is in Wagenaars uiteenzetting over de Bataven. Het uitgangspunt van de Bataaf lijkt altijd zijn eigen vrijheid te zijn, en dat speelt dan ook een voornaam rol in de Bataafse regeringsvorm. Gezien Wagenaars grote politieke betrokkenheid is het onvermijdelijk om in deze geschiedenis geen analogie te herkennen. Vrijheid lijkt voor Wagenaar voornamelijk te betekenen dat de regering de bevolking zo veel mogelijk zaken op een zo laag mogelijk bestuurlijk niveau laat bepalen. Wanneer de stadhouder hierin verzaakt, laten de Bataven dit merken.

VAN LENNEP EN ONZE VOOROUDERS

Ondanks zijn brede carrièrepad – hij was onder meer rijksadvocaat en lid van de Tweede Kamer, waar hij als conservatief politicus gold – geldt Jacob van Lennep vandaag de dag vooral als schrijver van historische romans. De schrijversrol die Van Lennep aannam was die van de 'opbouwende en geëngageerde sociaal werker', zoals typerend is voor schrijvers in de negentiende eeuw, aldus Marita Mathijssen.²⁰

Van Lennep geeft de lezer van *Onze voorouders* de mogelijkheid om de verhalen als geschiedschrijving te beschouwen door aan het eind van elk

verhaal een lijst met aantekeningen te presenteren. Het zijn interessante toevoegingen die voornamelijk bronvermeldingen en toelichtingen bij keuzes voor bepaalde elementen in het desbetreffende verhaal bevatten. Deze eindnoten dienen meer een complementaire dan een verwijzende rol. Op een gegeven moment laat Van Lennep een Romeinse legerleider bijvoorbeeld uitspraken doen over de snelheid waarmee zijn leger zich kan voortbewegen. In een eindnoot licht Van Lennep toe dat hij deze uitspraken heeft gebaseerd op informatie van de Romeinse geschiedschrijver Suetonius over de snelheid van het leger van Caesar, en hij citeert vervolgens de desbetreffende passage.²¹ Op deze manier kan Van Lennep zijn lezers meer informatie bieden. Daarnaast laat hij ermee zien dat zijn verhaal misschien fictie is, maar wel degelijk zo gebeurd zou kunnen zijn.

Net als Wagenaar besteedt Van Lennep door de loop van zijn verhalen veel aandacht aan de Bataafse regeringswijze. De Bataven volgden volgens Van Lennep een gekozen opperhoofd, dat ze 'bereid waren te volgen, waarheen hij hen verkoos te leiden.'²² Op de volksvergaderingen mocht elke Bataaf zijn stem uitbrengen, maar in de praktijk werd er in een voorafgaande vergadering van de voornaamsten al een beslissing genomen, waardoor de beslissing van de volksvergadering voornamelijk voor de vorm bestond.²³ Van Lennep benadrukt dus de primaire rol van de Bataafse elite,

die de bevolking slechts beperkt betrok bij de besluitvorming. Waarom hij dat doet wordt niet duidelijk. Mogelijk was hij sceptisch over de grote mate van zelfbeschikking die door zijn voorname bron, Wagenaar, wordt benadrukt. Misschien zijn Van Lenneps eigen politieke opvattingen te herkennen. Van Lennep was zich bewust van zijn *noblesse oblige*, maar was tegelijkertijd bepaald geen aanjager van democratische vernieuwingen. Mathijssen schetst hem als 'verstokte royalist die weinig zag in breed kiesrecht en ministeriële volmachten.'²⁴

Het verhaal over de Bataafse opstand wordt deels verteld vanuit het perspectief van Aquilius, een vriendelijke en intelligente Romeinse legerleider die op de sympathie van de Bataven kan rekenen. Aquilius vervult tijdens de opstand zijn plicht als Romein, maar is eigenlijk droevig gestemd over de situatie. Ook hoofdpersoon Brinio, een Cananefaatse leider, was geen conflictzoeker. Hij vocht enkel om zijn thuisland te verdedigen tegen vreemd geweld en hij heeft zich dan ook niet bij het leger van Civilis aangesloten.²⁵ Van Lennep lijkt een verzoenende houding te bepleiten, ook tegenover degenen met wie men het misschien niet eens is. Het gevecht is soms noodzakelijk, maar nooit de uiteindelijke oplossing. Wanneer de Cananefaten later vrede sluiten met de Romeinen wordt er in het land van de Cananefaten een nieuwe stadhouder geïnstalleerd. Brinio heeft de persoon zelf aangedragen; het mocht niemand verbazen dat het Aquilius is. Enige maanden later trouwt Aquilius zelfs met de jongere zus van Brinio, en 'Romeinsche weelde en Germaansche overvloed vereenigden zich om dezen echt te vieren.'²⁶ De banden tussen de twee volkeren werden hierna niet meer verbroken. Daarmee is het zo typische negentiende-eeuwse verzoeningsdiscours alomtegenwoordig bij Van Lenneps Bataven. Hij lijkt eendracht als voorbeeld voor zijn landgenoten te willen stellen, en

gebruikt de Bataafse geschiedenis om dit te bewerkstelligen.

CONCLUSIE

Het uitgangspunt in dit artikel is dat de aanname dat de Bataafse mythe rond 1800 van het toneel verdween, heroverwogen dient te worden in het licht van recent historisch onderzoek naar voornamelijk de eerste helft van de negentiende eeuw. Ten eerste blijkt dat er gedurende deze periode meer onenigheid en frictie bestond dan lang werd aangenomen. Er heerste een verzoeningsdiscours dat een duidelijk idealiserend beeld van de gewenste politieke en maatschappelijke waarden voortbracht. Ten tweede is duidelijk geworden dat de negentiende-eeuwse geschiedbeoefening in belangrijke mate voortbouwde op de geschiedbeoefening van de achttiende eeuw, waarbij geschiedbeoefening en politiek op elkaar inwerkten. Het zijn juist deze omstandigheden waarin de Bataafse mythe sinds de zestiende eeuw gedijde.

Om dit concreet te onderzoeken zijn de *Vaderlandsche historie* en *Onze voorouders* onderzocht, waarbij de focus in dit artikel ligt op de representatie van de Bataafse regeringswijze. In het werk van Wagenaar wordt benadrukt hoe de Bataven hun vrijheid bewaken middels een volksvergadering, gekozen leiders en een decentraal bestuur. Van Lennep benadrukt daarentegen de rol van een elite die zorgdraagt voor de bevolking, en hij wijst op de verzoenende en gezagstrouwe houding van de Bataven. Zo blijkt dat Wagenaar en Van Lennep elk een heel ander beeld schetsen van de Bataafse politieke situatie. Wat daarbij opvalt, is dat beiden beïnvloed zijn door de politieke en maatschappelijke situatie in hun eigen tijd, waarbij zij een sterke betrokkenheid kenden. De Bataafse geschiedenis wordt zowel door Wagenaar als door Van Lennep aangegrepen om kritiek te uiten over de contemporaine politieke en maatschappelijke situatie.

De geschiedschrijving van beiden wordt in belangrijke mate gevormd door hun politieke opvattingen. In dit opzicht schrijft Van Lennep de Bataafse geschiedenis dus op eenzelfde wijze als Wagenaar en sluit hij aan bij een traditie die sinds de zestiende eeuw aanwezig is geweest in de Republiek. Hieruit valt te concluderen dat de Bataafse mythe een doorwerking kende tot ver in de negentiende eeuw. Deze conclusie bevestigt tevens de besproken overeenkomsten tussen de achttiende- en negentiende-eeuwse geschiedschrijving. In hoeverre de representatie van de Bataven zoals in *Onze voorouders* kenmerkend is voor de geschiedbeoefening in de eerste helft van de negentiende eeuw, dient nader onderzocht te worden. ■

Nick Oosterwijk volgt de master Filosofie van de Geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Zijn interesse gaat onder meer uit naar de geschiedenis van de geschiedbeoefening.

Noten:

1. Hans Teitler, *De opstand der 'Batavieren'* (Hilversum 1998) 46-47.
2. Karin Tilmans, *Aurelius en de Divisiechroniek van 1517. Historiografie en humanisme in Holland in de tijd van Erasmus* (Hilversum 1987) 145-149.
3. Mieke B. Smits-Veldt, "Het vaderland" bij Hollandse rederijders, circa 1580-1625: grondgebied en identiteit", in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 83-107, aldaar 98-99.
4. E.O.G. Haitsma Mulier, 'Het begrip "vaderland" in de Nederlandse geschiedschrijving van de late zestiende eeuw tot de eerste helft van de achttiende, in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis van de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 163-179, aldaar 179.
5. P.G.M. Blaas, 'Het karakter van het vaderland. Vaderlandse geschiedenis tussen Wagenaar en Fruin, 1780-1840', in: N.F.C. van Sas (red.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999), 365-389, aldaar 371.
6. E.O.G. Haitsma Mulier, 'De Bataafse mythe opnieuw bekeken', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 111 (1996) 3, 344-367, aldaar 366-367; citaat 367.
7. Auke van der Woud, *De Bataafse hut. Verschuivingen in het beeld van de geschiedenis (1750-1850)* (Amsterdam 1990), 30-32.
8. Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004) 12-13; citaat 13.
9. Van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard*, 58.
10. Beyke Maas, "Gedeeltelijke flauwheid & gedeeltelijke scheuring." Literatuur als arena van concurrerende idealen: het geval Jacob van Lennep", in: *Neerlandistiek. Online tijdschrift voor taal- en letterkundig onderzoek* (2007) 1-6.
11. J.R. van der Wiel, *De geschiedenis in balkkostuum. De historische roman in de Nederlandse literaire kritiek (1808-1874)* (Leuven 1999) 306-320; citaat 320.
12. Pieter Huistra, *Bouwmeesters, zedenmeesters. Geschiedbeoefening in Nederland tussen 1830 en 1870* (Nijmegen 2019) 200-202.
13. Huistra, *Bouwmeesters, zedenmeesters*, 206-211, 224.
14. L.H.M. Wessels, *Bron, waarheid en de verandering der tijden. Jan Wagenaar (1709-1773), een historiografische studie*. Hollandse Historische Reeks 27 (Den Haag 1997) 72.
15. Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie, vervattende de Geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, in zonderheid die van Holland, van de vroegste tijden af. Uit de geloofwaardigste Schrijvers en egte Gedenkstukken samengesteld. Met konstplaten en kaarten opgehelderd, deel 1* (Amsterdam 1749) IX.
16. Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, 30.
17. Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, 32.
18. Voor meer informatie over de invoering van het erfelijk stadhouderschap en de politieke situatie van de Republiek in deze periode, zie: Fred Jagtenberg, Willem IV. Stadhouder in roerige tijden 1711-1751 (Nijmegen 2018).
19. Wagenaar, *Vaderlandsche historie*, 121.
20. Marita Mathijssen, 'Het uitwendige schrijverschap. Jacob van Lennep als publieke figuur', *De Negentiende Eeuw* 38 (2014) 3, 133-143, aldaar 135.
21. Jacob van Lennep, *Onze voorouders in verschillende tafereelen geschetst, deel 1* (Amsterdam 1838) 35, 55.
22. Van Lennep, *Onze voorouders*, 7.
23. Ibidem, 7-8.
24. Marita Mathijssen, *Jacob van Lennep. Een bezielde schavuit* (Amsterdam 2018) 291.
25. Van Lennep, *Onze voorouders*, 226.
26. Van Lennep, *Onze voorouders*, 229.

DE MUSEALE SECTOR IN CORONATIJD

Emma Verweij

Het eerste museum van Nederland, het Teylers Museum te Haarlem, opende haar deuren in 1784. Dit museum voor kunst en wetenschap volgde hierin het precedent dat was geschapen in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk waar de eerste musea werden geopend. Kort daarop bloeide de museumwereld op en zouden vele nieuwe musea hun deuren openen. Tegenwoordig zijn musea niet meer weg te denken uit het culturele landschap. Ze vervullen niet alleen een educatieve maar ook een sociale functie binnen onze maatschappij. Musea leren ons iets over het verleden, brengen ons in contact met de kunsten, en misschien het belangrijkste van allemaal, brengen ons nader tot elkaar. Toch heeft de museumsector het in tijden van crisis vaak zwaar te verduren. Zo zwaar soms, dat zij dreigen te verdwijnen.

Door de uitbraak van Covid-19 werden alle Nederlandse musea vanaf 13 maart tijdelijk gesloten. Voor de meeste van hen was een verplichte sluiting sinds de Tweede Wereldoorlog niet meer voorgekomen. Vanaf 1 juni mochten de deuren weer voorzichtig worden geopend mits aan nieuwe maatregelen werd voldaan. Daaronder vallen bijvoorbeeld een online reserveringssysteem, een maximaal aantal bezoekers op de tentoonstellingszalen en extra schoonmaakrondes. Ondanks deze nieuwe maatregelen zijn de meeste musea blij om hun bezoekers weer te kunnen verwelkomen. De financiële gevolgen van de coronacrisis worden echter langzaam duidelijk.

De eerste schok na de lockdown was de aankondiging van het Tassenmuseum dat zij haar deuren niet meer zal openen voor het publiek. In een rapport van de Museumvereniging wordt aangekondigd dat de verwachting is dat voor een kwart van de Nederlandse musea voor het einde van 2020 hetzelfde lot is weggelegd: een somber vooruitzicht voor medewerkers en bezoekers. Het is nog maar de vraag of deze laatste groep zich door de nieuwe tentoonstellingen en vaste collecties überhaupt laat verleiden om een bezoek te brengen of dat zij ervoor kiezen om veilig thuis te blijven.

De tijdelijke sluiting betekende niet alleen minder bezoek, maar ook minder inkomsten. De afgelopen jaren zijn de meeste musea steeds afhankelijker geworden van publieksinkomsten, die in deze crisis een aantal maanden volledig wegvielen. Ook subsidies en giften vullen een deel van de kas, hoewel dit doorgaans niet als een vetpot kan worden beschouwd. De reserves van musea zijn beperkt: als zij te veel sparen worden de subsidies gekort. Dit maakt het lastig voor musea om in financieel goede tijden geld opzij te zetten. Musea moeten überhaupt financieel gezond zijn om in aanmerking te komen voor sommige subsidies. Hetgeen voor een bijzonder moeilijke situatie zorgt als het in crisistijd financieel niet goed gaat en sommige musea nog meer inkomsten dreigen te verliezen. In een moeilijke periode worden musea dus niet gesteund maar vooral gekort.

Daarbij komt dat het aantal subsidies voor musea sinds 2009 fors is gedaald. In de totale begroting van de Nederlandse overheid gaat slechts

"IN EEN MOEILIJKE PERIODE WORDEN MUSEA NIET GESTEUND MAAR VOORAL GEKORT."

0,3 procent naar cultuur. Gezien het maatschappelijke belang van deze instellingen is dit erg weinig. De overheid heeft wel een noodfonds aangekondigd dat zeker een steun in de rug zou kunnen zijn. Een groot deel van de musea komt echter niet in aanmerking voor deze steun, bijvoorbeeld omdat de spaarkas te goed gevuld zou zijn. Daarbij wordt vergeten dat musea constant moeten vernieuwen door middel van tentoonstellingen om publiek aan te trekken. Ook de objecten die zij willen kopen om aan de collectie toe te voegen worden duurder door rijke particulieren die de kunstprijzen steeds verder opdrijven. In het overgrote deel van de musea die niet worden geholpen door het steunpakket delven voornamelijk de laagstbetaalde werknemers, zoals rondleiders en publieksbegeleiders, het onderspit. Hoewel de crisis in het hele museum gevoeld zal worden en niet alleen bij de laagstbetaalden, zal het gehele budget opnieuw geëvalueerd moeten worden.

Vinden we musea dan toch niet zo belangrijk als we zouden denken? De financiële spagaat waar de meeste musea zich in bevinden bevestigt dit tot op zekere hoogte. Toch zijn veel mensen echte 'cultuurwezens' die de musea hoog in het vaandel hebben. Van de 17 miljoen mensen in Nederland heeft 1,4 miljoen een museumkaart. Grofweg acht procent van de bevolking is dus in het bezit van een dergelijke toegangspas, andere kortingskaarten zoals de Bankgiroloterij VIP-kaart en ICOM-kaart nog buiten beschouwing gelaten. Hoe vaak mensen met een museumkaart naar een museum gaan verschilt enorm. Sommigen bezoeken elke week trouw hun favoriete museum. Anderen gaan zelden, alleen om

hun museumkaart van het stof te ontdoen omdat ze hem zo weinig gebruiken. Deze groepen samen resulteren in ongeveer 30 miljoen museumbezoeken per jaar (daarvan kan iedereen in Nederland 1,5 keer naar een museum).

Waarom zijn we zo geneigd om naar musea te gaan? Ten eerste bewaren ze een enorm cultureel kapitaal. Een publiek museum is van iedereen in Nederland en we moeten er daarom zuinig op zijn. Het bezoek aan een museum geeft ons een gevoel van herkenning. Het is bij uitstek de manier om mensen met het verleden én met hedendaagse vraagstukken in aanraking te laten komen. Daarnaast heeft een museum ook een sociale functie. Het is een plek van ontmoeting voor veel bezoekers. Niet alleen met bekenden maar ook met vreemden. De sociale functie van een museum begreep ik pas echt toen ik er ging werken. Mensen die regelmatig langskomen leren elkaar kennen en dit geeft op die manier nog een extra dimensie aan hun bezoek. Tevens leren zij meer over anderen en hun culturen waardoor wederzijds respect ontstaat.

Je zou verwachten dat de plekken waar wij oog in oog komen te staan met onze geschiedenis een belangrijke plaats innemen binnen de samenleving; en dat doen musea in mijn ogen zeker. Toch blijft de cultuursector één van de eerste die bij een crisis de klappen moeten opvangen. De sector moet bij elke financiële crisis buitenproportioneel veel krimpen om daarna weer te kunnen groeien. Dit maakt de museumwereld broos.

Maar op welke manier zou het fluctueren van de museale sector kunnen worden verminderd? Het beste is om mensen, in hoeverre dat mogelijk is, te

stimuleren naar musea te gaan. Natuurlijk zal dit niet snel op het oude niveau van voor de crisis zijn maar het is belangrijk voor het voortbestaan van musea. Zij hebben nog een lange weg te gaan voordat alles weer terug is bij het normaal. Ga dus vooral naar het streekmuseum dat je nog nooit gezien hebt, of kijk online naar die verrassende tentoonstellingen waar je nog niets van weet!

Daarnaast is het belangrijk om na te denken over hoe de museale sector is ingericht. Is het wenselijk om de musea meer door de staat te laten helpen? En willen musea dat wel omdat ze dan een deel van hun autonomie verliezen? Zou het niet beter zijn als de musea zelf wat meer kunnen sparen zodat ze in crisistijd minder afhankelijk zijn van tegemoetkomingen? Moeten de musea zich verenigen om samen overlevingsstrategieën te bedenken? Het is nog te vroeg om te voorspellen wat de exacte gevolgen van de coronacrisis zullen zijn binnen het museum, maar het is zeker een plek waar de naschokken nog lang gevoeld gaan worden. ■

Emma Verweij is masterstudent kunstgeschiedenis in Leiden. Zij volgde hier ook de bachelor kunstgeschiedenis en geschiedenis. Haar interesse ligt bij de relatie tussen toegepaste kunst en nationale identiteit. Ze is al bijna drie jaar werkzaam in de museale sector als publieksbegeleider, museumdocent en evenementenbegeleider.

**"MUSEA ZIJN BIJ
UITSTEK EEN MANIER
OM MENSEN MET
HET VERLEDEN EN
MET HEDENDAAGSE
VRAAGSTUKKEN IN
AANRAKING TE LATEN
KOMEN."**

DE MAN ACHTER DE SCHERMEN: BAYARD RUSTIN EN DE AMERIKAANSE BURGERRECHTENBEWEGING

Niet alle helden staan in de schijnwerpers. Neem bijvoorbeeld Bayard Rustin. Hoewel hij als man achter Martin Luther King niet veel bekendheid geniet, is hij het absoluut waard om te leren kennen.

Lauren Geel

Op 28 augustus 1963 werd de *March on Washington* gehouden. Velen herinneren zich dit als de dag waarop Martin Luther King zijn beroemde speech gaf. Bayard Rustin (1912-1987), de man die dit historische moment mogelijk maakte, wordt hierbij vaak vergeten. Hij was de belangrijkste adviseur van King en organiseerde binnen twee maanden een mars waar 250.000 mensen op af kwamen.¹ In de hieraan voorafgaande weken werd hij beschreven als een ‘wervelwind’, vanwege de vele beslissingen over allerlei onderwerpen die hij in zijn hoofdkantoor in New York maakte.²

Bayard Rustin begon zijn carrière als activist in de jaren dertig. Hij was niet alleen actief in de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging, maar ook in de vredesbeweging, antikoloniale beweging en de arbeidsbeweging. In 1953 ontmoette hij King. Tijdens de rest van de jaren vijftig bleef Rustin zijn belangrijkste adviseur. Echter, hoe actief Rustin ook was; het grootste deel van de tijd bleef hij achter de schermen.³

Voorheen schreven historici vooral over de *great men* van de Burgerrechtenbeweging, zoals Martin Luther King of Malcolm X. King werd gezien als de held, zonder wie de beweging niet zou hebben bestaan. Tijdens de jaren tachtig werd het historici duidelijk dat de zogeheten *great man approach* geen complete voorstelling gaf van de geschiedenis. Ze richtten hun aandacht op de meer onbekende mensen van de Burgerrechtenbeweging, zoals Rustin. In dit artikel wordt gekeken naar de rol van Bayard Rustin in de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging. Het doel van deze beweging was een eind maken aan de segregatiewetten in Amerika, die Afro-Amerikanen scheidde van de witte bevolking. Het streven was gelijkheid voor iedereen, wat zijn of haar huidskleur ook mocht zijn. Door het werk van verschillende historici zoals John D’Emilio, Daniel Levine en Clayborne Carson te bespreken, ontstaat er op die manier een uitgebreider beeld van deze onbekende held: ‘Mr. March’ Bayard Rustin.⁴

De organisatie van de March on Washington was een hoogtepunt in Rustins carrière. Na dit succes werd hij bekender en werd hij vaker gevraagd voor interviews en speeches. Bron: Wikimedia Commons

INVLOED ACHTER DE SCHERMEN

Hoewel Rustin voornamelijk bekend is vanwege de organisatie van de *March on Washington*, is dit lang niet het enige wat hij in zijn leven heeft gedaan. Volgens de historici die hem onderzocht hebben, heeft Rustin veel betekend voor de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging.⁵ Hij wordt gezien als de mentor en belangrijkste adviseur van Martin Luther King Jr. Volgens historicus John D'Emilio was er zelfs een periode dat King vrijwel nooit een belangrijke beslissing maakte zonder Rustin eerst om advies te vragen.⁶

De Burgerrechtenbeweging gebruikte een geweldloze strategie, die geïnspireerd was op de ideeën van Gandhi. Vaak wordt er gedacht dat deze door King geïntroduceerd was. Echter, volgens meerdere historici waaronder D'Emilio, was het Rustin die dit gedachtegoed bij King heeft aangewakkerd.⁷ Voordat deze twee elkaar ontmoet hadden, was King nog geen groot aanhanger van het pacifisme. Sterker nog, voordat Rustin in zijn leven kwam, liet King zijn huis bewaken door gewapende mannen. Rustin daarentegen was, volgens historicus Clayborne Carson, al sinds de jaren veertig actief als pacifist.⁸ Hij werkte twaalf jaar bij het *Fellowship of Reconciliation* en wist, toen hij King ontmoette, al veel van het pacifisme.

Daarnaast stelt historicus Jake Hodder in zijn artikel 'Toward a geography of black internationalism: Bayard Rustin, nonviolence, and the promise of Africa' dat Rustins ideologie teruggevonden kan worden in die van de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging.⁹ Volgens Hodder gebruikte Rustin elementen van verschillende internationale bewegingen om een eigen visie op de Burgerrechtenbeweging te vormen. Eén punt in deze visie was dat hij geloofde dat de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging en Afrikaanse antikoloniale beweging met elkaar verbonden waren. Rustin zag dit als één grote beweging die streed voor vrijheid.¹⁰ Daarnaast vond hij de geweldloze strategie

van Gandhi de beste manier om gelijkheid te bereiken.¹¹ Hodder meent dat sommige punten uit Rustins ideologie ook te vinden zijn in die van de Burgerrechtenbeweging. Vooral de geweldloze aanpak wordt hierbij als voorbeeld gegeven.¹² Dit laat, samen met het idee dat Rustin van groot belang is geweest voor het succes van King, goed zien wat zijn invloed was op de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging.

Clayborne Carson, professor aan Stanford University, is van mening dat Rustin ook meerdere malen aan het begin van iets nieuws heeft gestaan. Zo was hij de eerste die de leus 'speak truth to power' gebruikte. Deze uitspraak wordt vaak gebruikt door protestbewegingen en kwam regelmatig voor tijdens de protesten in de jaren zestig. Hij ontwikkelde de leus, die gebaseerd is op een citaat van de profeet Mohammed, aan het begin van de jaren veertig.¹³ Met dit voorbeeld laat Carson zien dat Rustin zijn tijd soms vooruit was. Hij had ideeën die pas later populair werden.

IDEOLOGIE EN POLITIEK

Rustins ideologie werd gevormd door verschillende invloeden. D'Emilio beschrijft hem als een 'hybrid of Gandhian, Quaker, and Marxist teachings'.¹⁴ Rustin werd door zijn grootmoeder als Quaker opgevoed, een religieuze groep die bekendstaat om zijn pacifisme.¹⁵ In de jaren dertig was hij lid van een communistische groep, de Young Communist League. Hier brak hij mee in 1941, omdat hij het niet meer eens was met hun visie.¹⁶ Wel bleef hij het socialistische gedachtegoed aanhangen.¹⁷ Halverwege de jaren zestig veranderde Rustin zijn strategie. In zijn artikel 'From protest to politics' (1965) stelde hij dat de situatie van Afro-Amerikanen alleen verbeterd kon worden met behulp van politieke organisaties, in plaats van protesten.¹⁸ Hij keerde zich af van de steeds populairdere Black Power-beweging, opperde een coalitie met de arbeidsbeweging en ging samenwerken

"RUSTIN IS VOORNAMELIJK BEKEND VANWEGE DE ORGANISATIE VAN DE MARCH ON WASHINGTON. MAAR RUSTIN HEEFT OOK VEEL BETEKEND VOOR DE AMERIKAANSE BURGERRECHTENBEWEGING."

met voornamelijk witte mensen. Door deze verandering ontstond het idee dat Rustin in de jaren zestig conservatief is geworden en geen radicaal meer was.¹⁹ De meeste historici die zich in Rustin hebben verdiept spreken dit idee tegen. Wel zijn er verschillende meningen over de reden van zijn 'political turn'. Volgens sommigen is zijn ideologie door de jaren heen veranderd, terwijl anderen beweren dat deze altijd hetzelfde is gebleven.

Volgens historicus Daniel Pearlstein werd Rustin niet per se conservatief, maar wel pessimistischer. In zijn artikel 'The dead end of despair: Bayard Rustin, the 1968 New York school crisis, and the struggle for racial justice' meent hij dat Rustin brak met zijn oude bondgenoten en idealen, omdat hij niet meer geloofde dat gelijkheid echt bereikt kon worden.²⁰ Hij distantieerde zich van de vredes- en Burgerrechtenbeweging.²¹

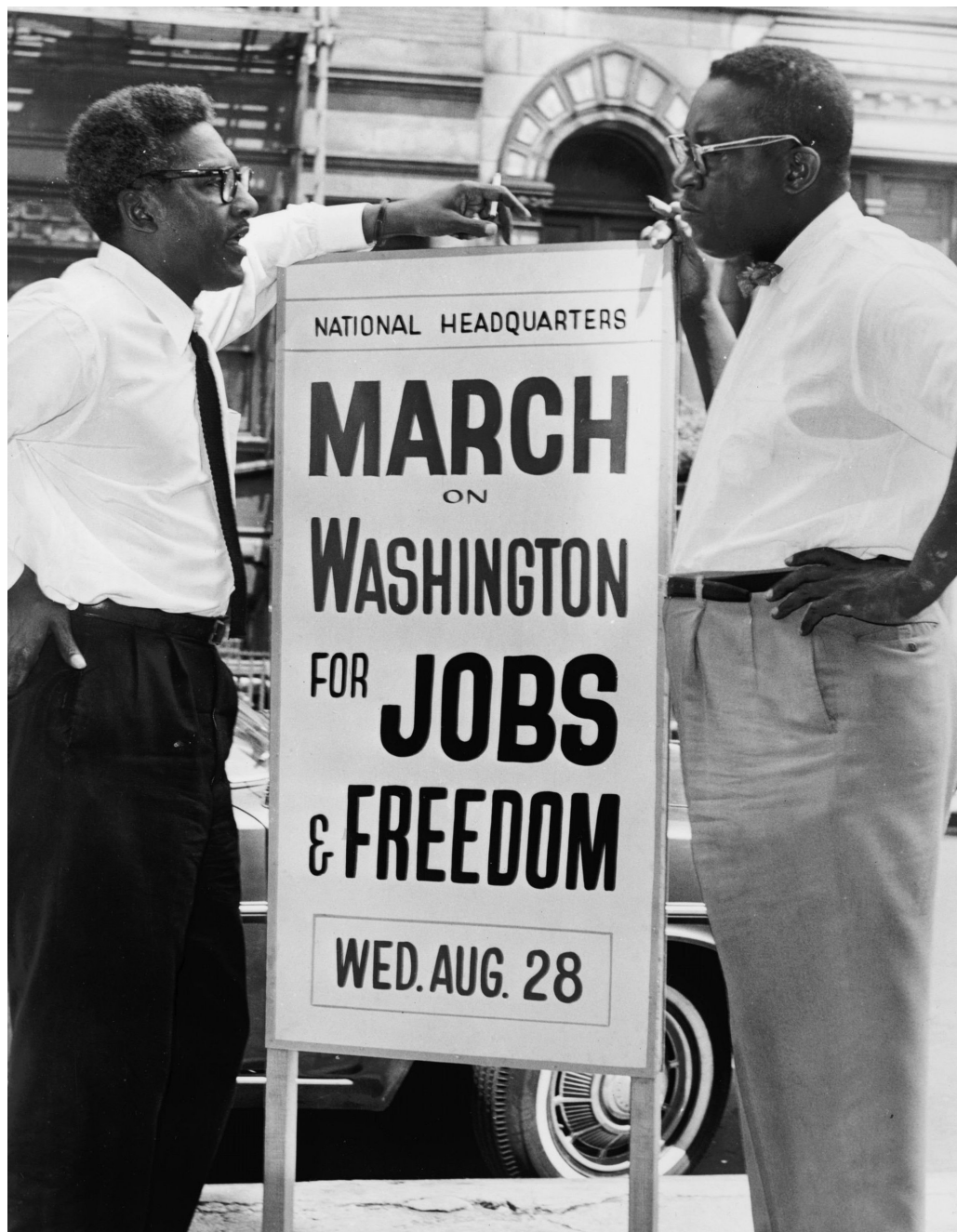
Daarentegen is Daniel Levine, schrijver van de biografie *Bayard Rustin and the civil rights movement*, van mening dat Rustins ideologie nooit is veranderd.²² Hij was weliswaar van positie veranderd, maar de ideeën die aan de grondslag van zijn visie lagen zijn altijd hetzelfde gebleven: hij streefde naar meer sociale rechtvaardigheid en hij wilde dit bereiken met geweldloze acties. Daarnaast vond Rustin dat economische ongelijkheid een cruciaal deel van de raciale problemen vormde. Hij streefde naar integratie en niet, zoals de Black Power-beweging, naar segregatie. Als laatste wilde Rustin vooruitgang creëren.²³ Volgens Levine gebruikte Rustin zijn vroegere radicalisme simpelweg als een instrument om zijn doel te bereiken. Zodra dit niet meer de

juiste manier leek om verandering teweeg te brengen, ging hij op zoek naar een ander instrument. Levine stelt dat Rustins doel altijd hetzelfde is gebleven, maar dat de manieren om tot dit doel te komen veranderden.²⁴

Perlsteins argument dat Rustin en zijn ideologie pessimistisch zouden zijn geworden staat in contrast met andere recente onderzoeken over Rustin.²⁵ De meeste historici spreken het idee dat Rustin conservatief was geworden tegen en proberen een uitgebreider beeld te geven van de activist. Ze gaan in tegen de oude, bekende ideeën over Rustin en de Burgerrechtenbeweging. Levines argument dat Rustin zijn hele carrière dezelfde waarden heeft gehouden is aannemelijk: zelfs voordat zijn politieke focus verschoof in de jaren zestig, zag hij het belang van politieke instituties al in. Rustins ideeën waren misschien niet altijd populair – hij heeft immers veel kritiek gehad op zijn politieke heroriëntatie – maar hij probeerde altijd te doen wat voor hem juist was.

RUSTIN EN HOMOSEKSUALITEIT

Bayard Rustin leefde in een tijd met veel homofobie. Dit kwam deels door de Koude Oorlog en de paranoia rondom homoseksualiteit die daarmee opkwam.²⁶ Het is dan ook bijzonder dat Rustin nooit heeft geprobeerd om zijn eigen homoseksualiteit te verbergen, ondanks dat dit vaak tegen hem werd gebruikt. In 1960 werden King en Rustin gechanteerd door Adam Clayton Powell. King moest zich distantiëren van Rustin. Als hij dit niet deed, zou Powell het gerucht verspreiden dat King en Rustin een

Bayard Rustin samen met Cleveland Robinson. Beiden hadden een grote rol in de organisatie van de March on Washington in 1963. Als assistent van A. Philip Randolph organiseerde Rustin de Mars waar King zijn bekende 'I have a dream'-speech hield. Bron: Library of Congress, Prints and Photographs Division, NYWT&S Collection, LC-DIG-ppmsca-35538.

"RUSTIN PROBEERDE, ONDANKS ALLE TEGENSLAGEN, NOOIT ZIJN HOMOSEKSUALITEIT TE VERBERGEN."

seksuele relatie hadden. Historici als John D'Emilio, gespecialiseerd in vrouwen- en gendergeschiedenis en schrijver van de biografie *Lost Prophet: The Life and Times of Bayard Rustin*, hebben zich verdiept in dit soort gebeurtenissen, om ontdekken op welke manieren Rustins homoseksualiteit zijn carrière heeft beïnvloed.

In zijn artikel 'Homophobia and the trajectory of postwar American radicalism: the career of Bayard Rustin', stelt D'Emilio dat Rustins homoseksualiteit zijn publieke leven heeft gevormd.²⁷ Hij beschrijft Rustins carrière, om op die manier te laten zien hoe diens homoseksualiteit telkens weer tegen hem werd gebruikt. In 1953 werd Rustin gearresteerd wegens 'seksperversie', omdat hij samen met twee mannen in een auto in Pasadena was betrapt.²⁸ Hij moest naar de gevangenis en werd ontslagen door het *Fellowship of Reconciliation*, waar hij destijds werkte. Het 'Pasadena-incident' dat D'Emilio beschrijft is een voorbeeld van de discriminatie die niet alleen Rustin, maar alle homoseksuelen in die tijd ervaarden.

De arrestatie bleef hem achtervolgen. In 1956 zou Rustin naar het zuiden afreizen om te helpen met de Montgomery-busboycot. Meerdere leiders van de pacifistische en Burgerrechtenbeweging probeerden dit te voorkomen. Ze waren bang dat Rustin een gevaar voor de busboycot zou vormen, vanwege het Pasadena-incident.²⁹ Uiteindelijk ging Rustin toch naar Montgomery, waar hij Martin Luther King Jr. ontmoette en hun hechte samenwerking begon.

In 1963 werd Rustin voorgesteld als hoofd van de organisatie voor de *March*

on Washington. Dit voorstel werd echter gevetood. In plaats daarvan werd A. Philip Randolph tot hoofd benoemd, die Rustin als zijn assistent aannam. Op die manier was Randolph officieel de baas, maar was het Rustin die de regie in handen had. Al snel na deze beslissing werd Rustin een doelwit voor iedereen die de Mars wilde verhinderen.³⁰ Hij werd publiekelijk beschuldigd van seksperversie. Echter, deze keer verdedigde Randolph hem tijdens een persconferentie. Dit zorgde ervoor dat hij door kon gaan met de organisatie van de Mars. Dit bleek een goede zet: de *March on Washington on Jobs and Freedom* was een denderend succes.

Volgens D'Emilio werd Rustins homoseksualiteit na afloop van de Mars amper meer tegen hem gebruikt. Hij was nu een bekend en gerespecteerd man. Toch ziet D'Emilio nog altijd verbanden tussen Rustins geaardheid en de latere jaren van zijn carrière. Hij werd weliswaar niet meer publiekelijk veroordeeld, maar had nog wel te maken met het stigma rondom homoseksualiteit. Hierdoor had hij geen langdurige baan en was het lastiger om zijn ideeën uit te voeren. Daarnaast is Rustin politieke visie uniek, volgens D'Emilio. Deels kwam dit doordat hij geen traditionele, heteroseksuele relatie had. Hierdoor was hij meer een *outcast* dan de andere activisten. D'Emilio denkt dat dit invloed heeft gehad op zijn visie en ideeën. Tenslotte kreeg Rustin nog regelmatig te maken met steken onder water. Homofobie was immers allesbehalve verdwenen.³¹

In zijn boek *Not straight, not white* (2016) meent Kevin Mumford dat historici nog altijd onderschatten hoe groot de invloed van Rustin geaardheid

op zijn carrière is geweest.³² Om zijn punt te bewijzen beschrijft Mumford een incident dat zich drie jaar na de Mars afspeelde. Rustin had geweigerd een document te ondertekenen waarin stond dat hij niet langer deel zou nemen aan activiteiten die de regering ondermijnden. De rel die dit veroorzaakte zorgde ervoor dat zijn homoseksualiteit weer in de publiciteit kwam. In een lokale krant werd hij uitgemaakt voor een '*convicted sex pervert and civil rights leader*'.³³ Hiermee laat Mumford zien dat Rustin nog kwetsbaarder was dan meestal wordt gesuggereerd.

Rustins geaardheid had veel invloed op zijn carrière en mogelijk zelfs op zijn ideeën, al is dat laatste moeilijker te bewijzen. Clayborne Carson meent dat Rustin kan worden gezien als een test voor de andere leiders in de Burgerrechtenbeweging: hoe groot was hun vermogen en bereidheid om problemen zoals homofobie aan de kaak te stellen?³⁴ Hoewel activisten gepassioneerd waren over hun eigen beweging, waren ze volgens Carson soms blind als het om andere kwesties ging. Neem bijvoorbeeld King: hij nam zelfs afstand van Rustin vanwege diens homoseksualiteit.³⁵

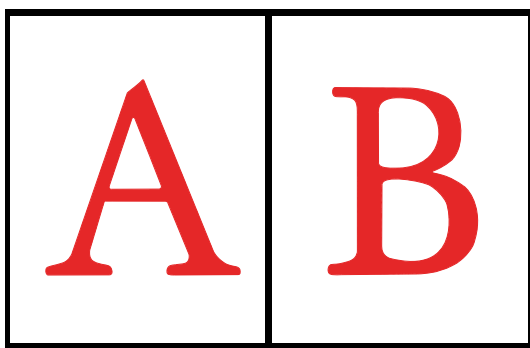
Toch probeerde Rustin, ondanks alle tegenslagen, nooit zijn homoseksualiteit te verbergen. Na de *March on Washington* was hij volgens

D'Emilio misschien zelfs 'the most visible homosexual in America at a time when few gay men or lesbians aspired to any public attention'.³⁶

CONCLUSIE

Bayard Rustin was een fascinerende man en hij verdient het om achter de schermen vandaan te worden gehaald. Hoewel er niet veel discussie is tussen de historici, kijken ze allemaal op een andere manier naar de activist. Hierdoor leren we verschillende kanten van hem kennen. Het is duidelijk dat Rustin invloed heeft gehad op de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging, maar deze conclusie leidt meteen tot een interessante vraag: als hij dan zo belangrijk is geweest, waarom kennen veel mensen hem niet?

John D'Emilio gaf in zijn artikel 'Remembering Bayard Rustin' drie redenen die kunnen verklaren waarom Rustin geen deel uitmaakt van het bekende verhaal van de Burgerrechtenbeweging.³⁷ Ten eerste was Rustin een paar jaar lang communist. Hoewel hij brak met het communisme in 1941, bleef hij wel een sociaaldemocraat voor de rest van zijn leven.³⁸ Dit communistische verleden was, ten tijde van de Koude Oorlog, reden genoeg om hem te wantrouwen. Ten tweede was Rustin een pacifist. Hij was tegen alle vormen van geweld en geloofde dat oorlog nooit zou kunnen leiden

Athenaeum Boekhandel

tot vrede. Deze mening past volgens D'Emilio niet goed in de Amerikaanse geschiedenis, waar meerdere oorlogen in voorkwamen.³⁹ Als laatste was Rustin openlijk homoseksueel. Zoals we eerder zagen, zorgde dit regelmatig voor problemen. Rustin leefde in een periode waarin homoseksuele uitingen illegaal waren in alle Amerikaanse staten en waarin homoseksualiteit als mentale ziekte werd gezien.⁴⁰ Dit maakte hem kwetsbaar. Zijn geaardheid was niet alleen een gevaar voor hemzelf, maar ook de Burgerrechtenbeweging.⁴¹

De drie redenen van D'Emilio kunnen ons helpen begrijpen waarom Rustin vaak buiten beeld is gebleven tijdens, maar ook na zijn leven. Het populaire narratief van de Amerikaanse Burgerrechtenbeweging is heldhaftig en niet al te ingewikkeld. Het is een verhaal dat Amerikanen een goed gevoel kan geven over henzelf en hun land. Volgens D'Emilio past Rustin, een homoseksuele, geweldloze socialist, niet in dit simpele verhaal.⁴² Door hem in de aandacht te brengen en zijn verhaal te vertellen, kunnen we een beeld van de Burgerrechtenbeweging creëren dat verder gaat dan de populaire verhalen over King en de 'I Have a Dream'-speech.

Lauren Geel is een tweedejaarsstudent geschiedenis en schreef dit essay voor de Onderzoekseminar, waarbij ze de werkgroep van Katy Hull over the American civil rights movement volgde. Lauren won met dit essay de Skript Essayprijs.

Noten:

1. D. Levine, *Bayard Rustin and the civil rights movement* (New Brunswick 1999) 136.
2. Ibidem, 130, 137.
3. Ibidem, 85-90.
4. J. D'Emilio, 'Remembering Bayard Rustin', *OAH Magazine of History*, 20:2 (2006) 12.
5. C. Carson, 'Bayard Rustin: radical outsider', Stanford University. <https://www.courses.com/stanford-university/african-american-history-the-modern-freedom-struggle/5> (5 mei 2020); D'Emilio, 'Remembering Bayard Rustin', 12.
6. J. D'Emilio, 'Homophobia and the trajectory of postwar American radicalism: the career of Bayard Rustin', *Radical History Review*, 1995:62 (1995) 90.
7. Ibidem.
8. Carson, 'Bayard Rustin: radical outsider'.
9. J. Hodder, 'Toward a geography of black internationalism: Bayard Rustin, nonviolence, and the promise of Africa', *Annals of the American Association of Geographers*, 106:6 (2016) 1366, 1371.
10. Ibidem, 1371.
11. Ibidem.
12. Ibidem, 1372.
13. Carson, 'Bayard Rustin: radical outsider'.
14. D'Emilio, 'Homophobia and the trajectory of postwar American radicalism', 85.
15. Carson, 'Bayard Rustin: radical outsider'.
16. D'Emilio, 'Homophobia and the trajectory of postwar American radicalism', 84.
17. D'Emilio, 'Remembering Bayard Rustin', 13.
18. M. Carnes, *Invisible giants: fifty Americans who shaped the nation but missed the history books* (Oxford 2012) 243.
19. K. Mumford, *Not straight, not white – black gay men from the March on Washington to the AIDS crisis* (Chapel Hill 2016) 34.
20. Perlstein, Daniel, 'The dead end of despair: Bayard Rustin, the 1968 New York school crisis, and the struggle for racial justice', in: Taylor, Clarence (reds.), *Civil rights in New York City: from world war II to the Giuliani era* (New York 2010) 118-140.
21. Ibidem.
22. Levine, *Bayard Rustin and the civil rights movement*, 249-250.
23. Ibidem, 250.
24. Ibidem.
25. Perlstein, 'The dead end of despair', 118.
26. S. Estes, 'Lost prophet: the life and times of Bayard Rustin (review)', *Journal of the History of Sexuality* 15:1 (2006) 137.
27. D'Emilio, 'Homophobia and the trajectory of postwar American radicalism', 83.
28. Hodder, 1369-1370.
29. D'Emilio, 'Homophobia and the trajectory of postwar American radicalism', 89-90.
30. Ibidem, 93-94.
31. Ibidem, 96-98.
32. Mumford, *Not straight, not white*, 34-35.
33. Ibidem, 35-36.
34. Carson, 'Bayard Rustin: radical outsider'.
35. D'Emilio, 'Homophobia and the trajectory of postwar American radicalism', 97.
36. Mumford, *Not straight, not white*, 32.
37. D'Emilio, 'Remembering Bayard Rustin', 12-14.
38. Ibidem, 12.
39. Ibidem, 13.
40. Ibidem, 14.
41. Hodder, 'Toward a geography of black internationalism', 1370.
42. D'Emilio, 'Remembering Bayard Rustin', 13-14.

"IN DE GESCHIEDENIS KUN JE NIET SELECTIEF WINKELEN"

INTERVIEW MET JUDITH POLLMANN

Tijdens een onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse Republiek kom je vroeg of laat onvermijdelijk het werk van Judith Pollmann (54) tegen. Werkzaam aan de Universiteit Leiden wordt haar naam tevens gekoppeld aan grootschalige projecten, tentoonstellingen en televisieprogramma's over de Tachtigjarige Oorlog.

Tinka de Haan en Nina Saelmans

De naam van Judith Pollmann is in binnen- en buitenland te vinden in talloze onderzoeken die te maken hebben met de vroegmoderne Nederlandse geschiedenis. Zij heeft vooral veel onderzoek gedaan naar en geschreven over de Tachtigjarige Oorlog, de strijd tussen Spanje en de opstandige Nederlandse gewesten. Pollmann houdt zich tijdens deze onderzoeken veelal bezig met egodocumenten: dagboeken, brieven, aantekeningen etc. Op deze manier wordt geschiedenis 'menselijker'.

Met een flink repertoire onderzoeken is het een aanzienlijke opgave om te benoemen welk van deze haar het meeste is bijgebleven. Uiteindelijk noemt ze het eerste project waar ze met een team aan gewerkt heeft. 'Dat ging over herinneringen aan de Tachtigjarige Oorlog. Toen ontdekte ik hoe ontzettend

leuk het is om samen met anderen onderzoek te doen. De meeste historici van mijn generatie zijn opgeleid als solisten, maar sinds dit samenwerkingsproject heb ik veel meer van dit soort projecten samen met andere historici gedaan.' Dat Pollmann juist dit onderzoek noemt als meest interessant, vindt ze zelf opvallend. In de jaren negentig is ze naar Engeland vertrokken, juist om dit soort samenwerkingsprojecten te vermijden: 'In die tijd waren het vooral onderzoeken die je toegewezen kreeg en moest uitvoeren om een gat in de historiografie te vullen. Dat vond ik gewoon niet zo interessant. Ik wil graag een vraag oplossen. Nu ben ik zelf de baas en is het mijn eigen idee, misschien dat ik het daarom leuk ben gaan vinden', besluit ze lachend.

Wat Pollmann met haar laatste paar onderzoeken vooral poogt te doen, is het beeld over de Tachtigjarige Oorlog bijstellen. Tot diep in de twintigste eeuw

Judith Pollmann

heeft Nederland, vooral aan zichzelf, het verhaal van de Tachtigjarige Oorlog verteld als een heroïsche strijd tegen de Spanjaarden. Historici nemen van deze versie van het verhaal de laatste decennia steeds meer afstand, wat een versplinterd en complex beeld over de Tachtigjarige Oorlog oplevert.

Volgens Pollmann is nu het moment aangebroken waarop dit versplinterde beeld weer met nieuwe informatie aan elkaar kan worden gesoldeerd. Door recente onderzoeken is bijvoorbeeld duidelijk geworden dat de financieringswijze van de opstandelingen ten tijde van de oorlog een van de belangrijkste redenen was dat zij het zolang volhielden tegenover het professionele Spaanse leger. Deze informatie is nu alleen nog niet verweven met de heersende discours: 'Gepubliceerde werken over de Tachtigjarige Oorlog zijn voornamelijk overzichten van wát er is gebeurd. Maar

dat een groep opstandelingen zich tachtig jaar wist te handhaven en dat er vervolgens uit die strijd ook nog eens een bloeiende Republiek naar voren kwam is ronduit wonderlijk. Hoe dat kon gebeuren en waarom het zo lang moest duren, dát moet maar eens verteld worden.'

TACHTIGJARIGE OORLOG

De interesse in de Tachtigjarige Oorlog is bij Pollmann al heel vroeg ontstaan. Een docent op school stuurde haar door Haarlem om de oude stad te ontdekken, waarna het enthousiasme voor geschiedenis werd aangewakkerd. De specifieke periode van de zestiende en zeventiende eeuw is Pollmann aan gaan spreken door een roman van Louis Paul Boon over het begin van de Tachtigjarige Oorlog, waarin duidelijk werd gemaakt hoe vreselijk onrechtvaardig het leven in deze tijd geweest zou zijn. Dit inspireerde haar echt iets met deze tijd te gaan doen:

'Op school schreef ik al werkstukken over de anabaptisten in Münster. Ook ben ik toen aan de slag gegaan met mijn eerste egodocument, een dagboek van een man die het beleg van Haarlem had meegemaakt. Ik kan niet zeggen dat ik er veel van begreep, maar het interesseerde me wel.'

In eerste instantie begon Pollmann aan de opleiding Geschiedenis met als doel journalist te worden, maar haar interesse in geschiedenis voerde steeds meer de boventoon. Geweldig vond ze het, om bezig te zijn met discussies van historici uit het verleden. Aanvankelijk wilde Pollmann zich specialiseren in de Middeleeuwen, maar toen er door omstandigheden even geen vakken werden aangeboden in deze periode volgde ze wat hoorcolleges over de vroegmoderne tijd:

het moet uiteindelijk wel altijd antwoord geven op grotere vragen, het moet altijd ergens naartoe.'

EMOTIES OVER HET VERLEDEN

Steeds meer mensen laten zich uit over de Nederlandse geschiedenis zonder hiervoor doorgeleerd te hebben. 'Mensen kunnen heel emotioneel reageren op het vaderlands verleden. Maar vaak zitten die emoties vast aan ontzettend verouderde, soms zelfs onjuiste, verhalen.'

Op zich is dat natuurlijk geen probleem, maar wanneer mensen deze verhalen vervolgens gebruiken om een mening te vormen over het heden, kan het wel problematisch worden, gelooft Pollmann. De verhalen waarmee deze emoties en meningen gevormd worden moeten dan natuurlijk wel juist zijn: 'Het

"NU BEN IK DE BAAS, MISSCHIEEN DAT IK HET DAAROM ZO LEUK BEN GAAN VINDEN."

'En daar ben ik eigenlijk gewoon blijven hangen.'

Toch ziet ze zichzelf niet per definitie als een specialist van de vroegmoderne tijd. In eerste instantie ziet ze zichzelf eerder als religiehistoricus. Met haar grootmoeder had ze veel gesprekken over het katholicisme: 'De generatie van de baby boomers viel in één klap van zijn geloof af, een hele schok voor mijn oma. Al haar waarheden werden ineens bij het vuilnis gezet. Toch stond zij wel open voor verandering en dacht hier veel over na. Dat heb ik altijd interessant gevonden.' Uiteindelijk stelde Pollmann vast dat ze meer geïnteresseerd is in veranderingen dan in religie, hoewel die twee zaken in de vroegmoderne tijd wel vaak hand in hand gaan. 'Hoe gaan mensen met grote veranderingen om? Ik begin klein maar

is de taak van de historici om die verhalen continu met een kritische blik te blijven bekijken en aan te passen waar nodig.'

Dat die aanpassingen vernieuwing nodig zijn wordt bijvoorbeeld duidelijk wanneer we kijken naar de discussie over de Gouden Eeuw. Hoewel de term in de jaren negentig ontzettend bruikbaar was om de interesse in vaderlandse geschiedenis te vergroten, is lange tijd enkel het positieve verhaal over deze periode verteld. Maar de Gouden Eeuw was óók de eeuw van slavenhandel en koloniale overheersing. Dat er vervolgens kritiek ontstaat op de keuze deze eeuw als Gouden Eeuw aan te duiden, is volgens Pollmann dan ook niet vreemd. 'In de geschiedenis kun je niet selectief winkelen. Voor het verhaal van de Gouden Eeuw is lange tijd enorm selectief gewinkeld. Wanneer je aan dit verhaal

"WANNEER JE ALS LAND JE IDENTITEIT OPHANGT AAN EEN EENZIJDIG HISTORISCH VERHAAL, MOET JE NIET GEK OPKIJKEN WANNEER HIER OP DEN DUUR FELLE KRITIEK OP GELEVERD WORDT."

vervolgens als land je identiteit ophangt, is het natuurlijk niet gek dat daar op den duur ook felle kritiek op geleverd wordt.'

DE OORLOG VOOR TIJDGENOTEN

Een andere term waarover in het verleden veel discussie is geweest, is die van de Tachtigjarige Oorlog. 'Tijdens mijn opleiding werd mij verteld dat "De Nederlandse Opstand" een veel betere term zou zijn dan "De Tachtigjarige Oorlog". De redenering was dat de oorlog in 1565 en de oorlog in 1620 qua karakter en problemen zó van elkaar verschilden, dat je deze eigenlijk niet als één oorlog kon zien.'

Ondanks deze aangeleerde terminologie, spreekt Pollmann in haar eigen werk wel over de Tachtigjarige Oorlog. Uit veel egodocumenten blijkt namelijk dat tijdgenoten dit ook doen. 'Uiteindelijk ben ik van mening dat er wel degelijk een Tachtigjarige Oorlog was, omdat de oorlog in de ogen van tijdgenoten tachtig jaar duurde. Het is heel interessant om te zien dat iets wat door de jaren heen enorm van karakter veranderde, voor mensen die ermee bezig waren, nog steeds dezelfde oorlog was.'

TWEEHONDERD EERSTEJAARSTENTAMENS

Dat de oorlog zo'n enorm lange periode beslaat, zorgt bij veel historici voor moeilijkheden. Veel van hen dwalen tijdens hun onderzoek af omdat ze zich vastbijten in één specifieke gebeurtenis

uit die tachtig jaar.

'Ik ben bewust eerst een hoorcollegereeks gestart over de Tachtigjarige Oorlog. Daar heb ik veel van mijn eigen vragen en ideeën, waar ik zelf nog niet zeker van was, mee naar toegenomen. Studenten bleken het ontzettend leuk te vinden om hiermee bezig te zijn en er hun mening over te geven. Daarnaast kon ik op deze manier niet te lang stil blijven staan bij bepaalde aspecten. Na twaalf weken hebben de studenten een tentamen en dan moet de hele oorlog behandeld zijn.'

Pollmann zou zich haar historische carrière dan ook niet zonder doceren kunnen, en willen, voorstellen. 'Wanneer er een goede balans is tussen onderwijs en onderzoek, is het heerlijk om met studenten te werken. Alleen die tweehonderd eerstejaarstentamens op je bureau, dat valt altijd weer tegen!' ■

MET ZEVENMIJLSLAARZEN NAAR DE BESTE VAN ALLE MOGELIJKE WERELDEN

Het is een bekend paradox: hoewel we langer, vrijer, gezonder, welvarender en vrediger dan ooit leven, hebben veel mensen een negatief beeld over de toekomst. Dit pessimistische wereldbeeld is ook te zien in de hoeveelheid gretig gelezen boeken over het naderende apocalyptische einde of het definitieve culturele maatschappelijk verval. Wetenschapsfilosoof Maarten Boudry, houder van de Etienne Vermeersch leerstoel aan de Universiteit van Gent, gaat in *Waarom de wereld niet naar de knoppen* recht tegen deze pessimistische trend in. Zoals de titel doet vermoeden hanteert hij een verre van wollige stijl, het is zelfs het soort taalgebruik dat wetenschap benaderbaar en misschien zelfs populair maakt.

Boudry start zijn boek door het 'succes' van doemdenken en toekomst-pessimisme te verklaren: waarom geloven mensen dat de wereld naar de knoppen gaat? Hij stelt dat mensen een diepgewortelde neiging hebben hun eigen jeugd en omgeving te romantiseren, maar dat de werking van de media ook voor een

onophoudelijke en niet-representatieve stroom aan slecht nieuws zorgt. Boudry zet zich expliciet af tegen achteruitgang als een onvermijdelijkheid. Het pragmatisme van wetenschap, de inventiviteit en onderzoekingsdrift van de mens en lessen uit het verleden geven hem zijn rotsvaste vertrouwen in vooruitgang. Aan het eind van het eerste hoofdstuk stelt hij: 'De vooruitgang van gisteren levert het overtuigendste argument dat vooruitgang ook morgen tot de mogelijkheden behoort.'

Na de inleiding raast hij in zeven hoofdstukken langs een ambitieuze waaier aan onderwerpen waarmee hij toont hoe aanhoudend doemdenken en pessimisme zijn. Hij voorspelt de

Maarten Boudry, *Waarom de wereld niet naar de knoppen gaat*, Uitgeverij Polis, 1e druk, 2019; ISBN 9789463103091; paperback; 288 pagina's; €22,50.

uiteindelijke aftocht van racisme, schetst zijn politieke visie op ongelijkheid en het neoliberalisme, voorspelt de toekomstige verlichting van de Islam en houdt een lofzang op het ecomodernisme, maar deze verscheidenheid en het tempo past bij zijn boodschap en schrijfstijl. De optimistische toon en de vele vooruitgangsvoorbeelden zijn verfrissend, hoewel dat volgens hemzelf goed zou kunnen komen door de hoeveelheid doemscenario's en slecht-nieuws artikelen die we dagelijks tot ons nemen. Want worden we niet dagelijks geconfronteerd met 'het verval van de wereld zoals we haar kennen', de 'dreiging van terreur' of schrijnende beelden van burgeroorlogen? Boudry bepleit aan de hand van grote, historische voorbeelden

dat er wel sprake is van vooruitgang: hij gebruikt armoedecijfers, sterftcijfers en andere sociaaleconomische gegevens om aan te tonen hoeveel mensen in de laatste honderd jaar een significante vooruitgang in levenskwaliteit hebben meegemaakt. Maar Boudry wordt niet naïef, hij past op huidig leed of ongeluk af te doen als irrelevant. Zoals hij zelf zegt: dat er nog nooit zo weinig ellende in de wereld was als vandaag, betekent niet dat er niet ontzettend veel ellende in de wereld is.

Zijn optimistische boodschap lijkt af en toe kort door de bocht, alsof hij aan *cherry picking* doet. Met name de keuzes die hij maakt om zijn punten over geluk, economische groei en ongelijkheid te duiden, roepen vragen op. Zo betoogt hij aan de hand van cijfers over de globale inkomensverdeling dat steeds meer mensen ontsnappen aan extreme armoede en dat de globale middenklasse steeds meer naar elkaar toegroeit. Echter, dit doet de trend van toenemende ontevredenheid, stijgende kansenongelijkheid en electorale uitbarstingen van onvrede in met name ontwikkelde landen geen eer aan. Af en toe bekruipt de lezer dan ook een ongemakkelijk gevoel: zijn berichten over groeiende ongelijkheid dan onjuist? Boudry erkent dat nationale ongelijkheidsgroei bestaat, maar stelt dat het hem gaat om het verkleinen en voorkomen van armoede, niet ongelijkheid zelf. Hier maakt de schrijver zich er te gemakkelijk vanaf door er niet dieper op in te gaan.

Een hoogtepunt is het hoofdstuk 'De ondergang van het Avondland?', over het doemdenken over de 'islamisering van de samenleving'. Op het eerste gezicht heeft dit thema wellicht het minst te zoeken in het boek, maar hier is Boudry op zijn best. Het hoge tempo van zijn tekst komt hier tot zijn recht: hij maakt een knappe en interessante historische vergelijking tussen het christendom en de islam. Hij beargumenteert met een indrukwekkende hoeveelheid data dat de

vrees voor islamitisch fundamentalisme overdreven is, zonder daarbij op enig moment in religie- of cultuurrelativisme te vervallen. Hij erkent de problemen die religieus fanatisme of fundamentalisme met zich meebrengen, maar ziet ook hier een betere toekomst voor de mensheid voor zich, waarin alle ideeën mogen botsen en bekritiseerd mogen worden. Boudry haalt veel schrijvers aan om zijn argumenten te staven: onder andere Griekse filosofen, Jean-Jacques Rousseau en de statisticus Hans Rosling passeren de revue. Hierdoor zijn er veel aanknopingspunten voor de lezer: iedereen kan zich wel ergens mee identificeren. Dat maakt het tegelijkertijd af en toe moeilijk geheel tevreden te zijn met de snelle, soms te makkelijke verklaring aan de hand van een enkel citaat of onderzoek.

Zowel de snelheid als breedte kan Boudry vergeven worden: het boek dient ook niet als een diepgravende analyse van één onderwerp. Hij weet juist door de grote hoeveelheid onderwerpen en voorbeelden die hij benoemt zijn boodschap over te brengen: het is zo slecht nog niet met de wereld. Tijdens het lezen van het boek komt de precieze bedoeling van Boudry echter lang niet altijd duidelijk aan het licht, ondanks dat zijn mening en politieke voorkeur zo duidelijk naar voren komen. Wat moet de lezer met deze stortvloed aan informatie? De epiloog verduidelijkt dat Boudry een activistische wetenschapper is: een regelrechte wereldverbeteraar die zoekt naar de beste manier om de mensheid vooruit te helpen. Hij sluit zijn boek af door te verklappen hoe de lezer daar zelf aan kan bijdragen. ■

Vincent Hoffmans (1995) voltooide in 2018 de BA Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en studeert momenteel de MSc International Development Studies aan Wageningen University & Research.

DE STRALEN VAN DE ZONNEKONING

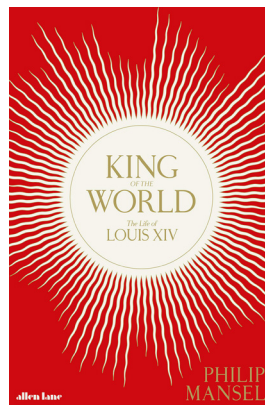
King of the World: The Life of Louis XIV van Louis Mansel beschrijft de heerschappij van koning Lodewijk de Veertiende en plaatst deze in de politieke context van het Franse koningshuis en de partijen die daaromheen functioneren. Zijn heerschappij wordt gekenmerkt door de strijd tegen de protestanten en het uitbreiden van de Franse macht. In deze grondig onderzochte biografie leert de lezer alles over een man die een mythe is geworden en over hoe zijn hof en zijn land draaiden onder zijn leiding. Naast veel informatie over Lodewijk XIV is het boek informatief op vele andere vlakken. Liefhebbers van mode zullen uitgebreide beschrijvingen van de mode aan het hof vinden, geïnteresseerden in oorlogvoering kunnen veel details over Lodewijks leger leren. Degenen die willen weten over de intriges van het hof zullen niet teleurgesteld worden door de vele reportages van Mademoiselle en Madame de Motteville. Alle geïnteresseerden in het Franse hof kunnen er dus iets in vinden dat ze aan zal spreken.

Mansel heeft met King of the World een duidelijk doel: een compleet beeld geven van de politieke ontwikkelingen rondom het hof gedurende de levensloop van Lodewijk de Veertiende. Om dit doel te bereiken gebruikt hij een uitvoerige lijst aan primaire bronnen en bibliografieën om zijn beeld te schetsen. Ook geeft hij zo veel details dat het bijna overvol is, en creëert hiermee een geïntegreerd beeld van Frankrijk in de zeventiende eeuw. Daarnaast gebruikt hij veel literaire

technieken, zoals voorafschaduwingen van evenementen die op een later moment in het verhaal belangrijk worden, wat de anders mogelijk wat droge stof spannend houdt. De literaire schrijfstijl doet het voelen alsof je een roman aan het lezen bent. Dit maakt het makkelijk leesbaar en daarmee een toegankelijk werk voor zowel leken als specialisten. *King of the World* is om deze redenen een goed naslagwerk voor informatie over de zeventiende eeuw in Frankrijk.

Hoewel Mansel erg goed is in wat hij doet en het doel bereikt dat hij voor ogen heeft met deze biografie, lijkt hij soms eerder een boek te schrijven over Frankrijk in de zeventiende eeuw dan over Lodewijk de Veertiende als persoon. Hij wijkt (soms onnavolgbaar) uit van zijn eigen tijdlijn om uitgebreid te vertellen over een nieuw onderwerp, waardoor het voor de lezer moeilijk is om de aandacht erbij te houden. Hele hoofdstukken vertellen over Mazarin, de rechterhand van Lodewijk de Veertiende in het eerste deel van zijn leven, of over de Franse prinsessen die zich verspreidden over Europa om de macht van Frankrijk te vergroten. In de vele informatie speelt Lodewijk zelf soms geen centrale rol meer. In een biografie over Lodewijk de Veertiende had ik juist willen lezen over de situatie direct rondom hem zelf en over hoe het koningschap was voor een van de langst zittende koningen in de geschiedenis. Natuurlijk beweegt een koning zich altijd binnen een ingewikkeld en uitgebreid netwerk, maar in dit geval lijkt Lodewijk vaak niet meer dan een bijrol te spelen. Mansel benoemt meerdere keren dat Lodewijk de Veertiende een machtige zelfstandige koning was, maar dit is niet wat hij presenteert; Lodewijk lijkt eerder een pion te zijn van de verschillende machthebbende partijen om hem heen.

Naast dit punt belandt Mansel soms in de val dat hij aannames presenteert als feiten, terwijl vele aannames haast speculatief zijn. Bijvoorbeeld wanneer

Philip Mansel, *King of the World: The Life of Louis XIV*, Penguin Books Ltd., 2019; ISBN 9781846145995; hardcover; 640 pagina's; €38,99.

hij vertelt dat het brievencontact tussen Lodewijk de Veertiende en de nicht van zijn rechterhand Mazarin, Marie Mancini, waarschijnlijk zouden hebben laten zien dat Lodewijk enorm romantisch was en dat hij achter Mazarin's rug langs een huwelijk met haar wilde organiseren. In zijn poging om elk detail van Lodewijks leven aan het hof te beschrijven, speculeert Mansel vaker dan geapprecieerd wordt in een historiografie die tevens goed onderbouwde feiten presenteert.

Hoewel Lodewijk de Veertiende een belangrijke kracht is in Frankrijk in de zeventiende eeuw is hij vaak niet het centrale onderwerp van het boek. Als je op zoek bent naar een boek dat alles vertelt over Frankrijk tussen 1638 en 1715, en veel over de periodes daarvoor en daarna, van de Fronde tot Versailles tot na de dood van Lodewijk de Veertiende, raad ik zeker aan om dit boek op te pakken. Voor een intiem portret van Lodewijk de Veertiende lijkt een meer toegespitste biografie echter een betere optie. ■

Veerle Kusters volgt de bachelors English Language and Culture en Psychologie aan de Universiteit Utrecht. Ze is vooral geïnteresseerd in literaire fictie, en benadert historische non-fictie dan ook vanuit een literaire ooghoek.

GENDER EN GEZONDHEID

De bundel *Gender, Health, and Healing, 1250-1550* biedt een nieuwe blik op gezondheid in het Europa van de late middeleeuwen en Renaissance. In het onderzoek naar genezing en gezondheidszorg in deze periode stonden voorheen academische teksten centraal. Deze bronnen hebben veel informatie en kennis opgeleverd, maar bieden volgens de auteurs van deze bundel slechts een eenzijdig beeld van gezondheid. Door in dit werk gender centraal te stellen hopen ze een andere kijk op gezondheid te bewerkstelligen: één die niet alleen kijkt naar de academische en professionele onderdelen van gezondheidszorg, maar ook alle andere manieren waarop mensen nadachten over gezondheid en zorg. In de bundel komen bijvoorbeeld zaken aan de orde die we tegenwoordig zouden bestempelen als self-care, zoals baden, cosmetica en bidden.

Een genderbenadering is hier nuttig omdat gezondheidszorg buiten de muren van de professionele sfeer vooral werd beoefend door vrouwen. Omdat de term gezondheidszorg daarom vaak wordt geassocieerd met mannelijk en professioneel, wordt ook de term 'bodywork' gebruikt, bedacht door Mary Fissell. Bodywork omvat de vele manieren waarop zorgverleners, vaak vrouwen, voor zieken zorgden. Bij bodywork moet worden gedacht aan bijvoorbeeld een

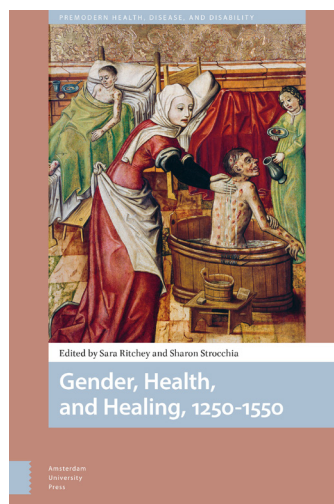
moeder of dochter die bidt voor de zieke, een herborist die de zieke probeerde te genezen met kruiden of iemand die relikwieën bezat waarvan werd gedacht dat deze geneeskrachtige werkingen hadden. Dit waren allemaal mensen zonder professionele titel, maar die toch van fundamentele betekenis zijn voor het begrijpen van de ideeën over gezondheid in deze periode.

Om onderzoek te kunnen doen naar ideeën over gezondheidszorg, die zich veelal hebben gevormd buiten traditionele academische teksten om, hebben de auteurs van deze bundel een grote verscheidenheid aan bronsoorten gebruikt. Dit zijn vaak bronsoorten die nog niet zijn bekeken in het onderzoek naar gezondheidszorg, omdat ze op het eerste gezicht 'slechts' religieuze of juridische documenten zijn. Zo kijkt Sara Ritchey in haar essay 'Caring by the Hours' naar een psalter dat werd gebruikt in een Luiks begijnhof. Zij laat zien dat dit psalter door de begijnen werd gebruikt bij het zorgen

voor de zieken onder hun hoede. Het zijn dit soort bijzondere bronsoorten die deze bundel de moeite waard maken. De gebruikte onderzoeksmethoden zijn zeer inspirerend voor iedere onderzoeker die geïnteresseerd is in de geschiedenis van gezondheidszorg. In deze essays wordt de lezer uitgenodigd om op een andere manier na te denken over traditionele grenzen van gezondheid en genezing.

Naast onderzoek naar gezondheidszorg beoefend door vrouwen, belicht deze bundel ook gezondheidszorg gericht op vrouwen. Zo laten Montserrat Cabré en Fernando Salmón zien in het artikel 'Blood, Milk, and Breastbleeding' dat in de middeleeuwen werd gedacht dat bloedscheiding uit de borsten wees op gekte bij de vrouw. Volgens de humorenleer, die centraal stond in het denken over gezondheidszorg in de middeleeuwen, werd het menstratiebloed bij een zwangere vrouw door het lichaam omgezet in zowel voeding voor de baby als in moedermelk. Wanneer er een disbalans was bij de vrouw kon het gebeuren dat dit proces niet goed lukte en de vrouw dus bloed lekte uit haar borsten. Deze disbalans werd veroorzaakt doordat het bloed verhit was geraakt. De excessieve hitte steeg vervolgens naar het hoofd, waardoor de vrouw gek kon worden. De auteurs leggen op gedetailleerde wijze uit hoe deze ziekte iets zegt over de middeleeuwse houding tegenover de vrouw. Aan de ene kant werd de vrouw en het vrouwelijke lichaam gezien als vruchtbaar en verzorgend, maar aan de andere kant ook als giftig en gek.

Het gebruik van bijzonder bronmateriaal en de focus op vaak

Sara Ritchey en Sharon Strocchia, eds., *Gender, Health, and Healing, 1250-1550*. Amsterdam University Press, 2020; ISBN 978 94 6372 4517; 330 pagina's; €109,00.

regionale teksten of microstudies zorgt ervoor dat de bundel ontzettend rijk en gedetailleerd is. Deze keuze heeft echter ook een negatieve kant. Bij de getrokken conclusies ontbreekt vaak een koppeling naar het macroniveau, waardoor de lezer het overzicht soms kwijtraakt. Nu blijft het vooral een specialistisch werk, dat niet bedoeld is voor een breed publiek. Het zal vooral historici aanspreken die zich al bezig houden met de medische geschiedenis van de late middeleeuwen en de renaissance. Voor hen is dit een onmisbaar werk, dat hopelijk inspireert tot verder onderzoek in het rijke veld van gezondheid en genezing. ■

Maaïke de Jongh volgt momenteel de onderzoeksmaster Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze is geïnteresseerd in gendergeschiedenis, wetenschapsfilosofie en medische geschiedenis. Ook is ze hoofdredacteur van Skript Historisch Tijdschrift.

JOODS HISTORISCH MUSEUM: EEN GRAF IN DE WOLKEN

In het Joods Historisch Museum is dit najaar de tentoonstelling *Een Graf in de Wolken* te zien. In deze tentoonstelling staat de Roemeense dichter Paul Celan centraal. Hij schreef in 1945 het gedicht *Todesfuge*, over de verschrikkingen van de Holocaust en concentratiekampen. Zijn gedicht vormt de kern van de tentoonstelling, en richt zich op de betekenis en ontvangst van het werk, en de invloed op andere kunstenaars. De tentoonstelling is ter ere van de bevrijding van Auschwitz 75 jaar geleden en precies 100 jaar na de geboorte van Celan.

Paul Celan, pseudoniem van Paul Antschel werd in 1920 geboren in Roemenië als kind van Duitstalige joodse ouders. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden zijn ouders door de nazi's vermoord. Celan zelf overleefde ternauwernood verschillende werkkampen. In 1970 maakt hij zelf een einde aan zijn leven.

Zijn poëtische beschrijvingen van de verschrikken van het concentratiekamp konden in de eerste jaren na de oorlog op weinig begrip rekenen, maar heden ten dagen wordt hij gezien als een van de grootste dichters van de twintigste eeuw. Zijn eerste werk *Todesfuge* (1948), dat in deze tentoonstelling centraal staat werd in meer dan veertig talen vertaald, maar ook zijn andere werken worden hoog gewaardeerd. In Leiden staat zijn gedicht *Nachmittag mit Zirkus und Zitadelle* (1961) op een buitenmuur.

*"Hij roept speel de
dood eens wat zoeter de
dood is een meester uit
Duitsland
hij roept strijk de violen
wat triester dan stijj je
als rook naar de hemel
dan krijg je een graf
in de wolken daar ligt
men niet krap"*

(Fragment uit *Todesfuge*, vertaling: Peter Nijmeijer)

De tentoonstelling is te zien van 11 december 2020 tot 16 mei 2021

Tickets: €17,00, museumkaart gratis.

CAROLINE SCHEP

Art has been divided into nationalised art movements, or schools, for centuries. This article questions the usefulness of this categorisation based on the case study of Dutch painter Johan Barthold Jongkind (1819-1891). Writings about Jongkind by contemporaries, as well as literature is used to show how he has been repeatedly claimed to be either a Dutch or a French painter. In line with recent scholars such as Thomas DaCosta Kaufmann, this research concludes that national schools are an unsuitable perspective on something as international as art. In addition, that many artists have been (almost) forgotten because they did not fit any national art history.

NICK OOSTERWIJK

For three centuries, the Batavian myth was used in The Netherlands as a historical legitimisation for contemporary political and societal opinions. Current Dutch historiography assumes that this myth-shaping ended around 1800, therefore the Batavian myth is lacking in literature on the nineteenth century. The research presented in this article shows that this is incorrect through analysing two historical works that discuss the Batavians. One is *Vaderlandsche historie* (1749) by Jan Wagenaar, which was written in a period wherein the Batavian myth was actively used. The other work is *Onze voorouders* (1838) by Jacob van Lennep, and this research concludes that *Onze voorouders* shows several similarities with *Vaderlandsche historie*. It can be stated that the work of Van Lennep also shows mythologising characteristics when it comes to the Batavians. Moreover this article shows that historical novels can be studied not only as fiction, but also within historiography.

LAUREN GEEL

Bayard Rustin was an activist in the civil rights movement. He is known as the man behind Martin Luther King Jr. and as the organizer of the March on Washington. The research question of this historiographical article is: what was the role of Bayard Rustin in the civil rights movement, according to historians? First, we will look at the ways Rustin has influenced the movement. Next, we will learn more about Rustin's ideology, and at how it may have changed in the 1960s according to historians. Last, we will discuss the role of Rustin's homosexuality on his career. In this article, the view of different historians will be discussed. By analysing Rustin's career, we learn that the civil right movement was not only build upon King, but by many others as well. It can give us a more complex insight in to the history of the civil rights movement.

RIJKSMUSEUM FELLOWSHIP PROGRAMME 2021–2022

APPLY BEFORE 17 JANUARY 2021
[RIJKSMUSEUM.NL/FELLOWSHIPS](https://rijksmuseum.nl/fellowships)

ANBI

THE RIJKSMUSEUM FELLOWSHIP PROGRAMME IS SUPPORTED BY
THE ANDREW W. MELLON FOUNDATION, TERRA FOUNDATION FOR AMERICAN ART AND THE RIJKSMUSEUM FUND
(MIGELIEN GERRITZEN FUND ★ DR. ANTON C.R. DREESMANN FUND ★ JOHAN HUIZINGA FUND ★ ANNENBERG FOUNDATION)
WE THANK OUR COLLABORATIVE PARTNERS: THE J.S. LEE MEMORIAL FELLOWSHIP PROGRAMME AND BARD GRADUATE CENTER

FOUNDER

PHILIPS

MAIN SPONSORS

BankGiroLoterij

ING

kpn

LOUIS SAVIN, INTERIOR OF A LIBRARY, CA. 1825–1850. S. ENMERING BEQUEST, AMSTERDAM